

NIKU Rapport 33

I pilegrimenes fotefar

Pilegrimsleden som verdiskapingsprosjekt

Sveinung Krokann Berg
Anneli Nesbakken

Berg, Sveinung Krokann, Nesbakken, Anneli. 2009. I pilegrimenes fotefar. Pilegrimsleden som verdiskapingsprosjekt. – NIKU Rapport 33. 66 sider.

Oslo, april 2009

NIKU Rapport 33
ISSN 1503-4895
ISBN 978-82-8101-073-4

Rettighetshaver © Copyright Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU.
Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse.

Redaksjon: Vigdis Andersen
Rapporten er kun tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse:
NIKU, Storgata 2, 0155 Oslo

Postadresse:
NIKU
P.O.Box 736 Sentrum, NO-0105 Oslo
Tlf: 23 35 50 00
Fax:23 35 50 01

Tilgjengelighet: Åpen
Prosjektnummer: 1562400
Oppdragsgiver: Miljøverndepartementet

Faglig godkjenning hos NIKU: Hilde Amundsen

Sammendrag

Berg, S. K., Nesbakken, A. 2009. I pilegrimenes fotefar. Pilegrimsleden som verdiskapingsprosjekt. – NIKU Rapport 33. 66 sider.

I 2007 er det 10 år siden de første pilegrimsledene mellom Oslo og Nidaros ble merket. De 92 milene som ble merket den gang har siden forlenget seg til over 200 mil. Skikken med å gå i de gamle pilegrimenes fotspor er i ferd med å ta seg opp rundt i Europa, særlig med Santiago de Compostela i Spania som mål. Men mange ser seg nå om etter andre, mer "eksotiske" og mindre "trafikkerte" områder. Opptellinger viser at pilegrimsleden til Nidaros stedvis blir mye brukt, men de fleste vandrer bare over kortere strekninger. Målet for pilotprosjektet Pilegrimsleden er å øke interessen for og bruken av pilegrimsleden og få flere til å vandre langs leden.

En pilegrimsreise er tradisjonelt en spirituelt reise eller søken med en grunnleggende etisk betydning. Reisen foregår gjerne til et hellig sted knyttet til religiøs tro som religiøse bygninger, personers gravsteder, relikvier eller mirakler/apparisjoner. Pilegrimsfenomenets grunnleggende komponenter er beskrevet som veien, helligstedet og møtet med mysteriet som på ulik måte omhandler vandreren, målet og motivasjonen. Den moderne pilegrimen er gjerne beskrevet gjennom 7 nøkkelord; Frihet, Enkelhet, Langsomhet, Stillhet, Bekymringsløshet, Deling og Åndelighet. I tillegg til det religiøse er naturen som tilfluktssted og arena for rekreasjon og rekonvalesens samt turisme med "innhold" antatt å være mulige motivasjonsfaktorer bak den økende bruken av pilegrimsruter og andre kulturelle ruter i nyere tid. Som utgangspunkt for ønsket om økt bruk og aktivitet langs pilegrimsleden er derfor Santiago de Compostela, Lough Derg, The Appalacchian Trail og Silkeveien undersøkt for å gi ulike innspill til hvordan kulturelle ruter organiseres og utvikles som kulturminnebaserte reisemål. Disse viser på ulike måter hvordan motiver knyttet til religion, ritualer, tilbaketrekning, kulturhistorie og naturopplevelse danner grunnlaget for aktivitet og hvordan denne aktiviteten ivaretas og organiseres.

Som ramme for hvordan kulturelle ruter kan utvikles er det utarbeidet kriterier og retningslinjer av Europarådet, ICOMOS og UNESCO/UNWTO i forbindelse med sertifisering og tilrettelegging av kulturelle ruter som kulturminner og turistmål. Erfaring fra andre lands arbeid med identifisering og etablering av pilegrimsleder tyder på at Europarådets anerkjennelse gir verdifull støtte og at internasjonal forankring dermed kan være nyttig å forholde seg til som ramme for videre utvikling av pilegrimsleden til Nidaros.

Emneord: pilegrim – pilegrimsvandring – pilegrimsleden – Olav den hellige – St. Olav – Nidaros – kulturelle ruter – verdiskaping

Abstract

Berg, S. K., Nesbakken, A. 2009. Footprints of pilgrimage. The Pilgrim Ways to Nidaros as cultural heritage and asset for development. – NIKU Rapport 33. 66 pages. In Norwegian.

The first pilgrim paths to Nidaros were marked in 1997 and today more than 2 000 km is established as part of the network constituting St. Olav's Way. The habit of pilgrimage is having a renaissance in Europe, with Santiago de Compostela as the major target, but other more exotic and less crowded paths are also in demand. Better organised lodging and information along the pilgrim path to Nidaros are some of the ongoing efforts to attract more pilgrims/walkers to the path. The journey offers unique natural and cultural environments along the path besides being either a religious or mental experience for the soul of the walker. Cultural heritage connected to pilgrimage, the path itself, communication, land use, buildings, myths and beliefs are all connected to the activity along the path and are potential

assets for dissemination of the pilgrimage tradition and for attracting more visitors. The tradition of pilgrimage is as much an immaterial culture as a bearer of material remnants. The motivation for making the journey, the act of walking, the myths and miracles inherent in the tradition are all vital elements in how the tradition is translated and perceived today.

Routes of Pilgrimage, as other kinds of cultural routes, attracts a growing amount of tourists making the journey for other reasons than the traditional religious motive. As an input to how the pilgrim path to Nidaros can be developed and organised, the “routes” or “destinations” of Santiago de Compostela, Lough Derg, The Appalachian Trail and the Silk Road are examined to show different challenges connected with preparing the pilgrim path for a more extensive use. Criteria, guidelines and definition of cultural routes as heritage objects and tourist destinations as developed within Council of Europe, ICOMOS and UNESCO/UNWTO are also references for the further development of the pilgrim path.

Keywords: pilgrimage – pilgrim – cultural routes – St. Olav – Nidaros – added value – cultural tourism

Forord

Pilegrimsleden er ett av elleve pilotprosjekter i Riksantikvarens verdiskapingsprogram. Verdiskapingsprogrammet ble igangsatt i 2006 og har en foreløpig varighet ut 2010. Formålet med verdiskapingsprogrammet er å bidra til at kulturarven blir tatt i bruk som ressurs for utvikling av lokalsamfunn og næringsliv.

Styringsgruppen for Pilegrimsleden ønsker å innhente erfaringsbakgrunn for hvordan leden best kan utnyttes som ressurs, og hvordan den kan bidra til økt kunnskap og interesse for pilegrimsleder nasjonalt og internasjonalt, bla som ressurs for reiseliv og turisme. Innhenting av bakgrunnskunnskap og analyser av prosjekter som kan ligne eller inspirere vil være en del av arbeidet for å belyse hvilke muligheter og utviklingsstrategier som er aktuelle å satse på videre.

NIKU vil bistå med innhenting av bakgrunnsmateriale og erfaringer som er gjort internasjonalt i prosjekter som kan belyse dette samt foreta en vurdering av hvilke kvaliteter Pilegrimsleden kan tilby og hvordan disse best kan utnyttes ut fra kulturminnefaglige kriterier. Rapporten/analysen er utført i nært samarbeid med styringsgruppen for pilotprosjektet og vil danne et kunnskapsgrunnlag for det videre arbeidet med Pilegrimsleden. Samfunnsgeograf Sveinung Krokann Berg har vært ansvarlig for prosjektet hos NIKU med Anneli Nesbakken som medarbeider.

NIKU/Oslo juni 2008

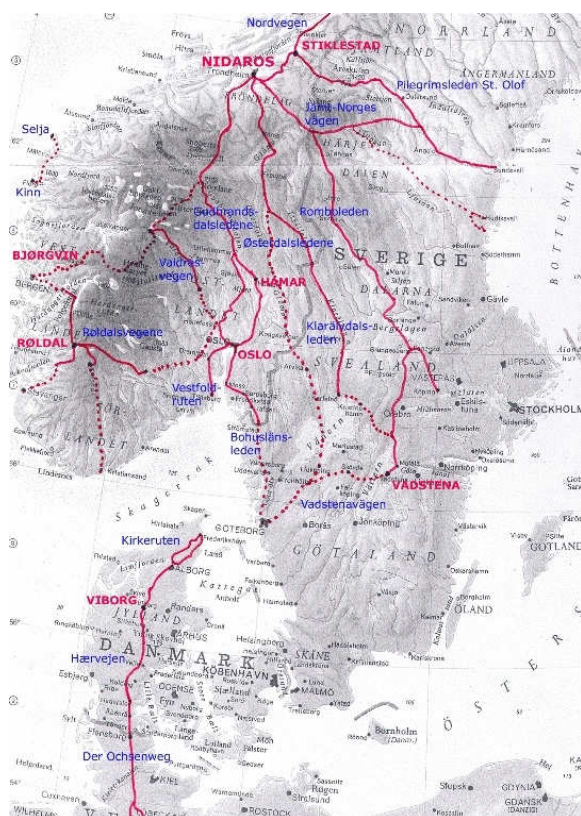
Innhold

Sammendrag.....	3
Abstract.....	3
Forord.....	4
1. Innledning.....	6
2. Pilegrimskulturen.....	8
2.1. Historikk.....	8
2.2. Pilegrimsmålet.....	9
2.3. Pilegrimsmotivet.....	10
Det religiøse.....	11
Naturen.....	11
Turisme.....	11
2.4. Pilegrimskulturen som kulturminne.....	12
3. Prosjekter.....	13
3.1. Santiago de Compostela.....	13
Historikk.....	14
Pilegrimsruten.....	15
Skriftlige kilder.....	16
Pilegrimen.....	17
Organisering og tilrettelegging.....	19
Pilegrimsruten omsatt til kulturminner.....	20
3.2. Lough Derg.....	22
Historikk.....	23
Pilegrimsmålet.....	25
Skriftlige kilder.....	26
Pilegrimen.....	27
Organisering og tilrettelegging.....	28
Pilegrimsruten omsatt til kulturminner.....	29
3.3. Appalachian Trail.....	30
Historikk.....	30
Ruten.....	31
Organisering og tilrettelegging.....	32
Skriftlige kilder/Informasjon.....	33
Vandrerene.....	34
A.T. omsatt til kulturminner.....	35
3.4. Silkeveien.....	37
Historikk.....	37
UNESCO.....	38
UNWTO.....	39
3.5. Andre aktuelle inspirasjonskilder.....	41
4. Kulturelle ruter – kriterier og retningslinjer.....	42
4.1. EU/Europarådet (Council of Europe).....	42
4.2. ICOMOS (International Council on Monuments and Sites).....	44
4.3. UNESCO.....	47
5. Lærdom og overføringsverdi.....	50
5.1. Pilegrimsleden som kulturell rute.....	50
5.2. Kulturminner og lokaliteter langs leden.....	51
6. Referanser/Litteratur.....	57
Vedlegg.....	59

1. Innledning

I 2007 er det 10 år siden de første pilegrimsledene mellom Oslo-Dovre-Nidaros, Tydal-Nidaros og Skalistugan-Stiklestad-Nidaros ble merket. Den offisielle åpningen ble foretatt av kronprins Håkon 28.juli 1997 framfor Nidarosdomens vestfront. De 92 milene som ble merket den gang har siden forlenget seg til over 200 mil. I år 2000 fikk vi Østerdalsleden. I 2003 ble leden fra Oslo over Romerike til Hamar åpnet, og sommeren 2006 tok Valdres i bruk sin pilegrimsveg fra Hedalen stavkirke til St. Thomaskirken på Filefjell. Til Pilegrimsstemnet i Røldal går det nå pilegrimsveger fra Seljord, Setesdal og Suldal.

Skikken med å gå i de gamle pilgrimenes fotspor er i ferd med å ta seg opp rundt i Europa, særlig med Santiago de Compostela i Spania som mål. Men mange ser seg nå om etter andre, mer "eksotiske" og mindre "trafikkerte" områder. Opptellinger viser at pilegrimsleden til Nidaros stedvis blir mye brukt, men de fleste vandrer bare over kortere strekninger. Målet for pilotprosjektet Pilegrimsleden er å øke interessen for og bruken av pilegrimsleden og få flere til å vandre langs leden, både lokalbefolkningen og tilreisende, nordmenn og utlendinger. Prosjektet skal også stimulere til at det blir etablert flere overnattingssteder langs leden og at det blir utviklet et opplegg for å markedsføre leden og etablere informasjonssentre langs den. På den måten kan leden fungere mer etter det som opprinnelig var intensjonen bak prosjektet som ryddet og merket den på 1990-tallet.

Figur 1. Kart Skandinavia.
(fra www.pilegrim.info)

Figur 2. Kart over Pilegrimsleden Norge.
(fra www.pilegrim.info)

For å nå målene skal selve traseen skjøttes og merkes bedre. Det samme skal kulturminnene langs den. Prosjektet legger også vekt på å utvikle nye næringer langs leden – som flere overnattingssteder, organiserte turer og pakkeløsninger. Mer og bedre informasjon skal hjelpe til med å skape blesst om pilegrimsleden. Det samme skal gode kart og brosjyrer som forteller om leden og hva man kan finne langs den. Prosjektet ønsker også

å samarbeide med ulike reiselivsoperatører, både lokale bedrifter langs leden og bedrifter som operer på nasjonalt nivå. Videre vil prosjektet arbeide for å samordne og kvalitetssikre de ulike internettløsningene som finnes i dag. Prosjektet skal også viderefremme kompetanse og erfaringer som kan komme verdiskapingsprogrammet og andre prosjekt til gode.

Selve leden er i seg selv et kulturminne mange steder. Den følger veifar fra ulike tidsepoker, som hulveier, middelalderfar, kongeveier, seterveier og kirkeveier. I seg selv gir dette unike muligheter til å informere om gamle veier og veihistorie. Pilegrimsleden går gjennom landskap med stor variasjon. Her finner vi jordbruksbygder, fjelloverganger, innlandslandskap, kystlandskap, jordbruksområder og skogsområder. Mange av stedene har stor kulturhistorisk verdi. Vi finner kulturminner knyttet til arven etter hellige Olav, som Olavskilder og -kirker, kirketufter og kirkesteder fra middelalderen, samtidig som vi også finner kulturminner fra nyere tider. I tillegg representerer leden også den immaterielle kulturarven i form av tro, sagn og fortellinger. Prosjektet ønsker å formidle kulturarven gjennom å stimulere til teateroppsetninger om middelalderen, pilegrimsvandring og om Olavsarven. Den kulturelle skolesekken og kirkens konfirmasjonsundervisning vil også bli trukket inn i prosjektet.

Det er også et mål for prosjektet å bidra til økt kunnskap om pilegrimsledene rundt om i andre land i Europa og skaffe viktig kunnskap om hvordan de ulike ledene blir tilrettelagt for tilreisende, om hvordan de organiserer arbeidet med å skjømte leden, om hvor mange som vandrer langs ledene, og hvor mange som besøker pilegrimsmålene fordi leden er godt tilrettelagt. Hver pilegrimsled er unik og kan brukes på flere måter. Man går mot et mål og underveis byr vandringen på friluftsopplevelser og kunnskap om kulturminnene. Vandringen kan være en religiøs opplevelse eller den kan være en indre sjelevandring for dagens travle mennesker.

Med utgangspunkt i å identifisere hvilke kulturminneverdier pilegrimsleden kan basere seg på i verdiskapingssammenheng er det i kapittel 2 tatt utgangspunkt i selve pilegrimskulturen for å belyse hvilken tradisjon og historie dette representerer. Dette er gjort både med tanke på å sette pilegrimens motivasjon inn i en kontekst, for å forstå hvilken historie som fortelles og hvilket potensial dette har som kulturminnefaglig ressurs.

Som innspill til hvordan pilegrimskulturen og pilegrimsleden kan omsettes til verdier av både sosial, kulturell, økonomisk og miljømessig karakter er det i kapittel 3 gjennomgått fire ulike ruter eller "reisemål" som er ment å gi innspill til hvilke verdier som vektlegges, hvordan arbeidet organiseres og hvordan et prosjekt som dette formidles og forankres. De fire reisemålene er i ulik grad pilegrimsrelevante, men er ment å ivareta ulike aspekter av hvilke utfordringer som er knyttet til å utnytte pilegrimsleden som ressurs. Rapporten er i første rekke et kunnskapsgrunnlag basert på dette arbeidet og er et innspill til styringsgruppen, prosjektledelsen og de som ellers er involvert i pilotprosjektet som kjenner kvalitetene langs pilegrimsleden.

Studiet av disse reisemålene er forsøkt oppsummert med tanke på å tydeliggjøre noen av de verdiene og kvalitetene som karakteriserer disse. Dette kan bidra til å identifisere hvilke kulturminner i form av steder, historier og hendelser langs pilegrimsleden som kan være velegnet for utvikling og som kan bidra til å utløse pilotprosjektets verdiskapingspotensial.

For å vurdere pilegrimsledens utviklingspotensial som verdiskapingsprosjekt beskrives i kapittel 4 hvilke kriterier og retningslinjer som er utarbeidet internasjonalt av Europarådet, ICOMOS og UNESCO/UNWTO i forbindelse med sertifisering og tilrettelegging av kulturelle ruter som kulturminner og turistmål. Turisme og reiseliv synes å være en av de mest nærliggende vekstnæringene knyttet til å utnytte kulturarven som ressurs og som samtidig kan bidra til at kulturarven synliggjøres og tilføres midler til vedlikehold og bevaring.

Avslutningsvis vil det i kapittel 5 antydes hvilke erfaringer som kan nyttegjøres i videreutvikling av pilegrimsleden og hvilke kulturminner som kan identifiseres langs leden og danne grunnlaget for en utvikling basert på kulturminneverdier.

2. Pilegrimskulturen

En pilegrimsreise er tradisjonelt en spirituell reise (gjørne med en viss lengde) eller søken med en grunnleggende etisk betydning. Reisen foregår gjerne til et hellig sted knyttet til religiøs tro som religiøse bygninger, personers gravsteder, relikvier eller mirakler/apparisjoner. Pilegrimsfenomenets grunnleggende komponenter er beskrevet som veien, helligstedet og møtet med mysteriet (Giurati 1996) eller som andre varianter av dette som på ulik måte omhandler vandreren, målet og motivasjonen.

Pilegrimsvandringene har opp gjennom historien synliggjort at det er en vei for mennesket å gå for å erkjenne livets helhet og sammenheng. Den ytre reisen har gitt mulighet for å foreta en indre reise. En viktig del av reisen innover er det indre livets søken i bønn, meditasjon og kontemplasjon. Veien utover er nestekjærlighet, engasjement for de minste og svakeste og solidaritet med fattigfolk og med alt levende.

Vandringen i troens tegn kan ikke knyttes særskilt til en religion, og vandringen og besøket til helligdommen er et viktig grunnlag for troen i mange religioner. Pilegrimsreiser av mer tradisjonell opprinnelse finnes innenfor kristendommen i ruten til Santiago de Compostela, innefor islam gjennom Haji til Mekka og innefor hinduisme/buddhisme i reisen til Mount Kailash i Tibet. Innenfor kristendommen har vandringene forbilder i fysiske og psykiske prøvelser som israelernes vandring i ørkenen og gjenskapelse av Jesu lidelse.

2.1. Historikk

Den europeiske formen for pilegrimsvandring kan sies å bli etablert på 1000-tallet. Roma har blitt besøkt av pilegrimer, spesielt fra England og Irland, siden 500-tallet, men pilegrimsvandringene som et utbredt europeisk fenomen etableres rundt 1000-tallet. Pilegrimsritualet finnes i mange kulturer, men den europeiske varianten må i stor grad forstås ut fra utviklingen av vestlig kultur og utbredelsen av kristendommen. Pilegrimstradisjonen oppstår i et samfunn og en tid der mennesket både anses som syndig og på en selvfølgelig måte oppfattes som et evighetsvesen, og dette gir rom for anger og behov for bønn og for å oppnå både jordisk og evig forlatelse. På 1000-tallet oppstår nye regjeringssystemer, og tradisjonelle maktstrukturer knyttet til ulike folkeslags erobringer byttes ut med et vakuum der mange vender seg mot religion og kirken som det stabile elementet. Til tross for religionens metafysiske form dekket den noe av behovet for normer, daglig trygghet og troen på en rettferdig autoritet, og kulten med helgener og relikvier fikk god grobunn. Den kristne vesten tok form i lys av dette bakteppet, og den vestlige kulturen oppstod som en symbiose av den antikke verden og den germansk-keltiske kulturen. Produktet blir en fusjon av to primitive kulturer (germansk og keltisk) og to avanserte (antikken og den tidlige kristendommen), og den kristne vesten utviklet seg til å bli en kultur basert på sjelen som grunnleggende for all personlig utvikling i møtet mellom evnen til å si JEG, den kristne ideen om nestekjærlighet og behovet for utvikling av sosiale regler. I vestens kulturelle morfologi har ideen om et totalt personlig ansvar for egen utvikling spilt en vesentlig rolle i forholdet til frelse og behovet for sælebot. I middelalderen var dommedag et sterkt element i folks verdensbilde, og pilegrimsvandringene oppstod som en mulig måte å gjøre bot på i et slik bilde.

Pilegrimsvandringene i Norden oppstår også på 1000-tallet og viser at området kulturelt sett har blitt en del av det europeiske fellesskapet. Vandringene til Nidaros og St. Olavs grav begynner allerede et par tiår etter Olav den helliges død på Stiklestad i 1030.

I perioden 1150 til 1450 antas mellom 20 og 50 % av Europas voksne befolkning til en hver tid å være på pilegrimsutfart.

Noen begreper

Pilegrim kommer av det latinske ordet *peregrinus*, som betyr fremmed, utenlandsk. I middelalderen fikk det også betydningen «en person som vandrer fra sted til sted». I Dantes *Vita Nuova* forbeholdes pilegrimsbetegnelsen de som vandrer til Jakobs grav i Santiago, og det er disse som beskrives som de "virkelige" pilegrimene.

På oldnorsk betyr *vallari* det samme som pilegrim. Roten i ordet valfart som stammer fra dette betyr "å vandre omkring". Valfart har etter hvert fått en mer spesifikk betydning og anvendes mest som betegnelse på at en større gruppe mennesker beveger seg til ett spesielt (og gjerne hellig) sted.

Palmieri er brukt som betegnelse på de som reiste til sørligere breddegrader, som Romaborg eller Det Hellige Land og hadde sett palmetrær. *Romei* ble også brukt om de som hadde Roma som mål. På våre trakter ble pilegrimene ofte forvekslet med munk og kalt dette, eller de kunne bli omtalt på en mer foraktelig måte som «munkelus». Uttrykk som *jorsalfarer* og *sudrfarer* er også brukt om norske pilegrimer.

Tradisjoner/Ritualer

Alle slags mennesker tok av sted til pilegrimsmål, pålagt eller av fri vilje. De kunne bli pålagt av presten å reise for å få tilgivelse for synder de hadde gjort, eller de reiste for å søke helbredelse for sykdommer og andre lidelser. Noen kunne nok reise av ren eventyrlyst også, og det hendte at rike folk betalte andre for å reise i deres sted. Ofte påla pilegrimene seg selv ekstra straff ved å gå barbeint eller bære tunge byrder, og det siste stykket på veien var det vanlig at folk krøp på kne. Større slit ga større mulighet for tilgivelse.

En del steder kunne man samle seg opp avlat, som kom godt med når man etter døden kom til skjærsilden og ble satt til ansvar for sine synder. Men for alle gjaldt det at det var en alvorlig ting å ta ut på pilegrimsreise - mange kom aldri tilbake. Å være pilegrim betyr at man er i oppbrudd og på vei til et mål, og i middelalderen, som i dag, var det en søken etter åndelige verdier.

Pilegrimsvandringene har alltid vært forbundet med ritualer av ulik art både knyttet til handlinger, antrekk og gjenstander. Ritualer utført etter fastlagte regler er grunnleggende symbolske handlinger som forventes å ha en innvirkning både på pilegrimen og på forholdet til Gud eller den helligdommen som oppsøkes. Ulike former for bordsøvelser har gjerne vært en vesentlig del både av vandringen og målet, og den enkle utrustningen med kappe, hette, stav og en veske som rommer det mest nødvendige er forbundet med det å identifisere seg som pilegrim. Det å bære symbolske gjenstander, som kamskjellet til Santiago de Compostela, er også et etablert ritual som en del av pilegrimstradisjonen.

2.2. Pilegrimsmålet

Hensikten med en pilegrimsreise er å oppsøke det hellige: en reise uten et religiøst mål er ingen pilegrimsreise (Nygård 1996). Som oftest er målet et geografisk begrenset sted, men Nygård viser også til eksempler som tre irske pilegrimer som la ut i båt for å dra på valfart dit Gud ville føre dem eller de russiske pilegrimene som dro ut i de store skogene, vekk fra sivilisasjonen, for å finne Gud i ødemarken. Martyrers gravsteder blir helliget ved den

helliges relikvier eller beinrester som tegn på vedkommendes åndelige nærvær. Det hellige opererer utenfor vårt rasjonelle handlingsfelt, og derfor henger forventninger om mirakler gjerne over de hellige stedene. Mirakler er som energikilder hvor de troende kan leske seg og finne trøst i motgang, søke helsebot ved sykdom, eller frelse fra synd.

Hensikten med en pilegrimsreise er gjerne også å bryte opp med det hjemlige og tilvante. Det bidrar til å gjøre menneskene åpne for andre sider av tilværelsen enn dem en møter til daglig, mot den indre verden, mot en religiøs dimensjon.

Mange pilegrimer uttrykker imidlertid også at det er veien som er målet og at det er veien som er innsatsen verd. En pilegrim forsøker gjerne å leve innenfor det trefoldige kjærlighetsbudet: Søke å elske Gud, seg selv og sine medvandrere/medmennesker.

En pilegrimsreise engasjerer ikke først og fremst intellektet, men kroppen og følelsene. En er på vei hele tiden, ikke bare til valfartsstedet, men også fra sted til sted langs ruten og gjerne også innenfor området for det endelige målet. Barfotgang i Lough Derg i Irland, bading i Lourdes og prosesjoner av ymse slag er eksempler på at både fysiske og åndelige prøvelser gjerne er en vesentlig del av pilegrimsritualet.

Hva er så motivasjonen og pilegrimsmålet i det som kan kalles et etter-kristent Europa? Interessen for pilegrimstradisjonen har tiltatt sterkt fra 1980 og framover uten at dette har en entydig religiøs forankring. Flere studier er gjort av den moderne pilegrimen i forsøk på å finne ut hva dagens pilegrimer søker, og har resultert i et sett av ulike beveggrunner og drivkrefter som mulig forklaring: Sport, healing, psykologisk renselse, sosial hygiene, udefinert lengsel, akademisk jåleri, masseturisme, mote med mer. En oppblomstring av pilegrimslignende aktivitet kan også spores i den postmoderne søken etter varige og dypere verdier, og pilegrimslignende folkevandinger har i nyere tid også foregått i mer sekulære omgivelser så som tilstrømning til Elvis Presleys Graceland og Jim Morrisons grav på Pêre Lachaise kirkgården i Paris eller som persondyrkelse i politiske sammenhenger gjennom tilbedelse av for eksempel kommunistiske ledere som Mao Tse Tung og Ho Chi Minh.

2.3. Pilegrimsmotivet

”Jeg leter etter noe jeg ikke vet hva er”

Siden gresk-romersk tid har den kristne verden sett mennesker valfarte til hellige steder eller til steder hvor hellige personer har levd. Ulike typer ytre form og indre motivasjon kan spesifiseres (Plötz 1988):

- Det å være pilegrim
- Valfart til hellige steder
- Pilegrimsreiser som botsøvelse

I dag er den kristne middelalderpilegrimen – med hatt, kappe, stav, veske og skjell – bare én av en lang rekke varianter av mennesket på valfart.

Pilgrimscentrum i Vadstena (www.pilgrimscentrum.com/se/) har definert den moderne pilegrimen gjennom 7 nøkkelord:

- Frihet
- Enkelhet
- Langsomhet
- Stillhet
- Bekymringsløshet
- Deling
- Åndelighet

Motivasjonen for dagens og framtidige brukere av pilegrimsleden fordrer ytterligere undersøkelser både i form av intervjuer og identifisering av hvilke kvaliteter som søkes. Ut fra det som kan oppfattes både som tradisjonell og nyere pilegrimsmotivasjon og et forsøk på å identifisere hvilke potensial som ligger i pilegrimsleden til Nidaros, er det i denne rapporten valgt tre tilnæringsmåter som et utgangspunkt for å identifisere dagens pilegrimer og hvem som er den potensielle vandreren langs pilegrimsleden:

Det religiøse

Pilegrimens oppbrudd fra det kjente, det vante, det dagligdagse er gjerne en søken etter det hellige. I sin bok om gamle og nye pilegrimsmål beskriver Mette Nygård det hellige som noe som er større enn oss selv, noe som går utover vår erfaring (Nygård 1996). Dette kan erkjennes som en religiøs opplevelse, men kan også være knyttet til for eksempel en intens naturopplevelse. I årtusenenes løp har fascinasjonen ved det hellige øvet en uimotståelig tiltrekning på menneskene. Bruken av pilegrimsleden i dag kan favne bredere enn det religiøse, men tilnærmingen til pilegrimsleden som kulturhistorie vil ufravikelig innebære et forhold til det religiøse.

Naturen

Fra tidlige tider har spesielle energipunkter i naturen som fjell, huler, elver og kilder utpekt seg som punkter hvor det timelige og det evige møtes og gjerne symboliserer opphav, forening og evighet. Disse stedene oppfattes gjerne som det guddommeliges forbindelse med den jordiske verden og representerer dermed en fysisk manifestasjon av det religiøse.

Opplevelsen av naturen i kraft av seg selv inntar imidlertid den samme plass som det religiøse hos enkelte mennesker. Som noe utenommenneskelig og større og enn oss selv kan naturen være forferdelig, voldsom, ufattelig, tiltrekkende, overveldende, annerledes og fremmed, og by på opplevelser som gjerne beskrives i liknende former som det religiøse. Enkelte kan ha blitt grepet av en slik opplevelse av noe som er annerledes i det vide, ville og nøysomme høyfjellet eller når naturkreftene rusker i båten på åpent hav, men også av knopper som springer ut eller høstløv som faller. Tilknytningen til naturen og naturkreftene står sterkt både i folkelig norsk tradisjon og i religiøs/åndelig sammenheng.

Naturen som tilfluktssted og arena for rekreasjon og rekonvalesens tilfredsstillende i tillegg et jordnært og enkelt forhold til omgivelsene som for mange pilegrimer synes å være en vesentlig motivasjonsfaktor og samtidig er godt forankret i holdninger og målsettinger knyttet til tradisjonelle former for friluftsliv og utendørsaktivitet.

Turisme

Ferie med innhold har etablert seg som et begrep. Turisten er i dag på jakt etter noe mer enn sol på badestranden og tradisjonelt friluftsliv. Den reisende søker aktiviteter i miljøer som gir kunnskaper eller følelsesmessige opplevelser med ønske om indre vekst. Som svar på dette utvikles i dag stadig nye reisemål og nye kategorier for hva som identifiseres og tilbys som turistattraksjoner. Dette kan være reisemål tilknyttet natur, kultur, opplevelse, ro, mat, overnatting, kontemplasjon, rekreasjon, mosjon, eventyrlyst, lengsel osv. Innenfor turistnæringen profesjonaliseres dette som destinasjonsutvikling der en destinasjon gjerne kategoriseres ut fra hva som er gitte forhold (så som naturgrunnlag, klima, landskap, kultur/historie, infrastruktur) og hvilke forhold som kan endres (så som aktiviteter, overnatting, rammebetingelser, informasjon, markedsføring, priser, samarbeid/koordinering).

Den reisende gjennom livet og landskapet som kombinerer sin reise med å søke indre utvikling kalles tradisjonelt pilegrim. Slik sett har grensen alltid vært diffus mellom turisme og

det å dra på pilegrimsferd. I det som av enkelte kalles det post-kristne Europa (Plötz 1988) har for eksempel pilegrimsreisen til Santiago de Compostela opplevd en stor tilstrømning av turister og pilegrimer, uten at det er noe tydelig skille på disse, og det er åpenbart at indre søken må betraktes som en del av denne tilstrømmingen selv om pilegrimsmotivet her ikke nødvendigvis er religiøst eller kristent. Økningen i antall reisende til Compostela sammenfaller dessuten med at interessen for det som kalles kulturelle ruter som reisemål tiltar og at antallet kulturelle ruter som er utviklet som turistmål har økt de siste 20 årene (Owen, et al. 2004). Pilegrimsruten til Santiago de Compostela ble som første reisemål utnevnt som kulturell rute av Europarådet i 1987. I Roma er det utviklet en turisme- og pilegrimsideologi med program for ferie med innhold, og de svenske biskopene ga i 1995 ut en bok sammen med Svenska Turistföreningen som beskriver de svenske pilegrimsrutene som reisemål.

Kulturelle ruter kan ses på som en metodologi der et tema anvendes for å knytte sammen steder og hendelser som på den måten bidrar til å fremme og levere en turistattraksjon og en kulturell opplevelse. Den kulturelle ruten involverer gjerne en rekke turisttilbud og tilbydere som gjør organisering og samordning nødvendig for at dette skal oppfattes å ha noen sammenheng, men er samtidig en utfordring for den som skal koordinere disse ulike aktørene og tilbudene. Owen, Buhalis og Pletinckx utviklet i 2004 et rammeverk i forsøk på å bistå turisme- og kulturarvsplanleggere for hvilken informasjon og tilrettelegging turisten langs den kulturelle ruten antas å etterspørre. Rammeverket ble utviklet ved en undersøkelse av Europarådets 22 kulturelle ruter samt en litteraturstudie om temaet. Arbeidet resulterte i fem kategorier hvorav fire omhandler turistens etterspørsel og den femte konsentrerte seg om hvordan samordning og koordinering kan gjøres (Owen, et al. 2004).

De fem kategoriene (1-4 behov, 5 styring) som ble identifisert var:

1. Reisemålet
Attraksjoner, Tilgjengelighet, Bekvemmelighet, Pakkeløsninger, Aktiviteter og Servicetilbud
2. Ressurser
Rutens innhold og kilder
3. Kart
Ulike karttyper tilpasset det som skal formidles
4. Regional økonomi og utvikling
Oversikt over lokale og regionale virksomheter og produkter
5. Styring og koordinering av kulturelle ruter
Markedsføring, kvalitet, publikasjoner, nettverksarbeid, planlegging av nye ruter

Disse fem hovedkategoriene ble igjen delt i underkategorier for eksempel for å ytterligere identifisere hvilke attraksjoner eller ressurser en kulturell rute har til rådighet eller ønsker å vektlegge for å tiltrekke seg turister. Rammeverket ble bygget opp slik at dette også enkelt kunne overføres til en nettsidestruktur for formidling av ruten (se vedlegg 1).

2.4. Pilegrimskulturen som kulturminne

Omsetting av pilegrimskulturen til kulturminne dreier seg i stor grad om å videreføre en holdning og en tradisjon knyttet til det å dra på pilegrimsferd. Tross den omfattende folkevandringen som pilegrimskulturen har medført er den fysiske kulturarven tilknyttet denne aktiviteten liten.

Mange pilegrimsruter er til en viss grad ivaretatt som infrastruktur, men det er for det meste uvisst hvorvidt denne infrastrukturen kan tilkjennes pilegrimsvandring eller annen type ferdsel på samme strekning. Dette gjelder til en viss grad også overnattingssteder, sykehus, kirker og andre bygde strukturer langs ferdselsveiene der både pilegrimer og andre folk har ferdes.

Imidlertid var det i de 500 årene fra 1000 til 1500 en betydelig ferdsel som var knyttet til pilegrimsaktivitet og som dermed har bidratt sterkt til å etablere og opprettholde denne infrastrukturen.

Pilegrimens beskjedne utrustning har også medført at gjenstander og utstyr tilknyttet aktiviteten i begrenset grad har bidratt til å dokumentere historien, men samtidig er disse gjenstandene så vidt unike og veldefinerte at de ved funn vurderes som relativt sikre spor på pilegrimsaktivitet. Dette gjelder for eksempel kamskjellet, som er symbol på gjennomføring av pilegrimsferden til Santiago de Compostela, som er funnet i store deler av Europa under graving i kulturlag fra middelalderen.

I tillegg til å være nøktern utrustet var pilegrimen gjerne gående og oppholdt seg sjelden lenge på et sted. Pilegrimskulturen var (og er) dermed basert på en grunnleggende lite materialistisk aktivitet med beskjedne fotavtrykk.

Kanskje berører den svenske poeten Katarina Frostenson en vesentlig kvalitet ved pilegrimsleden og det som samtidig er den største utfordringen å viderefremme som kulturminne i setningen: "Det gäller att ta vara på det otydliga i en tid av allför stor tydlighet".

3. Prosjekter

De tre tilnæringsmåtene som er nevnt over (det religiøse, naturen og turisme) er delvis valgt ut fra hvilke målsettinger som er formulert i pilegrimsledeprosjektet og delvis som en metode for utvelgelse av referanseprosjekter som antas å kunne gi nyttig kunnskap inn mot det videre arbeidet med utvikling av leden.

Utvelgelsen av prosjekter er deretter gjort ved et forstudium og kildesøk i biblioteker og på nettet på bla pilegrimsmål, pilegrimsleder, kulturelle ruter, kulturarvsturisme og kulturturisme. Gjennom dette forstudiet ble det valgt ut 4 prosjekter med tanke på å belyse ulike sider av hva som antas å være potensial for utvikling av pilegrimsleden og som kan bidra til å løse noen utfordringer knyttet til å realisere dette i en verdiskapingsprosess.

De fire som er valgt ut og hovedbegrunnelse:

- **Santiago de Compostela** (den klassiske pilegrimsleden, utnevnt som europeisk kulturvei)
- **The Appalachian Trail** (naturvandring, organisering)
- **Lough Derg** (rituelt og religiøst botsaspekt)
- **Silkeveien** (forsøksprosjekt for UNESCO/UNWTO for koblingen kulturarv og turisme)

Beskrivelsen av disse prosjektenes innhold og historikk er gjort med tanke på å identifisere hvilke kvaliteter som kan overføres til pilegrimsleden, men også ut fra å belyse noen utfordringer og muligheter som ligger i å utvikle et konsept og hvilke ressurser, prioriteringer og drivkrefter som ligger til grunn for den aktiviteten som pågår.

3.1. Santiago de Compostela

www.csj.org.uk www.santiago-compostela.net/

Pilegrimsreisen til Santiago de Compostela i Galicia i nordvest Spania har sin opprinnelse i oppdagelsen av apostelen Jakobs grav på 800-tallet. Det som antas å være St. Jakobs

levninger ligger bevart i katedralen som utgjør både det geografiske og spirituelle sentrum i Santiago de Compostela og målet for pilegrimsreisen. Oppdagelsen av St. Jakobs grav skjedde samtidig som den kristne motstand mot det mauriske herredømme tiltok i kongedømmene nord i Spania, og St. Jakob ble raskt en skytsengel for den kristne kampen for å vinne tilbake territoriene fra maurerne. Statuer av St. Jakob som murerdreperen (matamoros) langs leden er synlige bevis på dette. Hengivenheten overfor St. Jakob tiltok ettersom kristent land ble konsolidert, og når Santiago de Compostela etter hvert ble tilgjengelig for resten av det kristne Europa ble tilstrømningen av pilegrimer stor. I 1078 oppførte kong Alfons VI en storslagen katedral der den tidligere beskjedne kirken hadde stått, og i løpet av 1100-tallet var Santiago de Compostela på høyde med Roma og Jerusalem som mål for kristne pilegrimer.

Mye er skrevet om pilegrimsruten til Santiago de Compostela på de fleste europeiske språk som beskriver den historiske, kunstneriske og spirituelle opplevelsen det er å foreta vandringen. Det finnes også en mengde personlige reiseskildringer og studier av hvordan reisen er gjennomført opp gjennom historien. Felles for de fleste av disse skrevne arbeidene er oppfatningen om at det er det å selv gjøre reisen som utgjør det meningsbærende og minneverdige ved pilegrimsopplevelsen og den faktiske vandringen.

Historikk

Den første navngitte pilegrimen til Santiago de Compostela var biskop Gotskalk av Le Puy som la ut på vandringen i 951 (Engvig, et al. 2005). Pilegrimsferdene til Compostela nådde sitt høydepunkt på 1100- og 1200-tallet, og rundt 100 000 pilegrimer antas av enkelte å ha kommet til fots eller med hest hvert år til gravstedet på slutten av 1100-tallet (Sampedro 1993). Krig, pest og religiøse omveltninger på 1300- og 1400-tallet medførte en nedgang i aktiviteten der deler av leden og stoppestedene langs leden forfalt og grodde igjen, men uten helt å miste infrastrukturen og dø ut. Også gjennom 1400- og 1500-tallet dro pilegrimer til Santiago de Compostela fra de fleste områder i Europa, blant annet fra Gdansk og Tallin og Skandinavia i nord. Det er etter dette at den kristne motiverte valfarten avtar, selv om ferdselen i kvantitet angivelig ikke minker. Nedgangen fra midten av 1500-tallet og framover har flere årsaker; den spanske inkvisisjonen skremte mange fra å besøke hellige steder, Burgund og Pyreneene var åsted for flere væpnede konflikter på 1500-tallet, det var borgerkrig i Frankrike, sørlige deler av Frankrike og områder i Nord-Spania var protestantiske med mer. Utbredt fattigdom i Europa medførte strengere kontrollregimer som blant annet begrenset pilegrimsvandringene som hadde tiltrukket seg en stor andel fattige på grunn av velferdstilbudene langs ruten. En intern kamp i Spania på 1600-tallet om hvem som skulle være den offisielle spanske skytshelgen medførte nedgang i pilegrimsaktiviteten selv om Santiago/St. Jakob-fløyen kom sterkest ut av konflikten.

Fra midten av 1600-tallet og framover til slutten av 1700-tallet var det fredeligere forhold i Europa og veiene var trygge, noe som medførte en ny oppgangskonjunktur for pilegrimsvandringen før revolusjoner og politiske forhold igjen begrenset aktiviteten. Etter den franske revolusjonen var pilegrimsaktiviteten på et historisk lavmål fram til godt utpå 1900-tallet, og det var kun i Spania og deler av Frankrike at St. Jakobs-kulten hadde en viss oppslutning. Under Francos styre ble St. Jakob igjen restituert som spansk skytshelgen, og fra rundt 1950 tiltar interessen. Fra 1970 og framover er turismen en vesentlig drivkraft for den økte aktiviteten knyttet til pilegrimsruten og Santiago de Compostela. På tross av varierende oppslutning har Jakobs grav aldri blitt glemt, og de siste 15-20 årene har interessen for pilegrimsvandring økt ytterligere. I 1982 var det offisielle besøkstallet til Santiago de Compostela rundt 6 millioner mennesker. Fordelingen mellom de som kan kalles pilegrimer og de som defineres som turister er uviss, men antallet har ytterligere økt både av pilegrimer og turister fra 1982 og framover.

Denne nye aktiviteten og interessen for selve vandringen har vært en medvirkende årsak til at kulturelle ruter har fått en sterkere fokus som kulturminner og at pilegrimsleden til Santiago de Compostela i 1987 ble erklært den første European Cultural Route av Europarådet (Council of Europe).

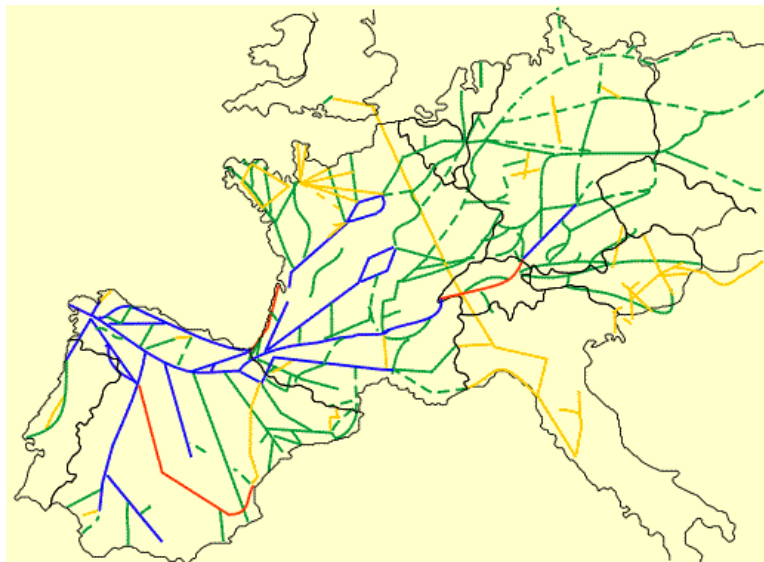
Pilegrimsruten

Ettersom pilegrimstrafikken tiltok på 1000-tallet utviklet det seg fire hovedfartsårer som senere er anerkjent som hovedrutene til Santiago de Compostela. De fire rutene er beskrevet i St. Jakobs femte bok (Codex Calixtinus) skrevet på midten av 1100-tallet. Utgangspunktet for den søndre ruten er Arles og Sant-Gilles (Via Tolosana), for de to midtre rutene Le Puy (Via Podensis) og Vézelay (Via Lemovicense) og for den nordligste Tours eller Paris (Via Turonense). Disse utgangspunktene er imidlertid igjen samlingspunkter for mindre ruter både fra Frankrike og fra Europa ellers.

Langs alle disse rutene finnes relikvier, kirker, gravsteder og andre religiøse eller mytologiske levninger som bidrar til å fortelle historien om disse som pilegrimsvei eller ferdselsåre generelt. Kirker bygget for lokale helgener var, og er, gjerne samlingssteder i byene langs hovedrutene som fanger opp store deler av det europeiske omlandet på vei til Santiago de Compostela. Kristne spor utgjør størsteparten av det historiske materialet langs ledene, men mer verdslige

heltedikt som

Rolandssangen har for eksempel bidratt til å etablere Blaye, der Rolands levninger skal ligge, som et sted på ruten og i Bordeaux kan man beundre Rolands berømte Olifant. Roland ble ikke kanonisert som helgen, men betraktes som martyr.

Figur 3. Hovedruter (blå) og tilførselsruter til Santiago de Compostela (fra www.santiago-compostela.net)

Oppdagelsen av det som antas å være St. Jakobs levninger bidro til å utløse pilegrimsvandringene som en måte å dyrke det kristne liv på og var velegnet som kult siden St. Jakob både anses som skytshelgen for pilegrimene og selv kunne betraktes som en pilgrim. I tillegg til å nå St. Jakobs levninger ble ruten til Santiago de Compostela knyttet til åsted for mirakler, og til sammen utgjorde dette et vesentlig utviklingsgrunnlag både for selve leden og for Santiago De Compostela som valfartsmål. I del to av Codex Calixtinus beskrives 22 av disse miraklene som er knyttet til pilegrimsleden og St. Jakob. Alle bortsett fra ett datert til mellom 1080 og 1110 og nært knyttet til utbredelsen og utviklingen av pilegrimstradisjonen og ruten til Compostela. De fleste av miraklene skal ha oppstått i Frankrike, Italia og Tyskland, og en overvekt av dem knyttet til de store franske pilegrimslokalitetene på Compostela-ruten; Bourges, Vézelay, Poitiers og Toulouse.

I forbindelse med Santiago de Compostela-deklarasjonen i 1987 utløste det å definere og identifisere pilegrimsruten et omfattende forskningsarbeid og utvikling av indikatorer som kan bekrefte/avkrefte hvorvidt en pilegrimsrute er til stede. Dette fokuset på å definere og identifisere pilegrimsruter til Santiago de Compostela er av enkelte forskere oppfattet som i

større grad å tilegne egenskaper til steder, kirker og gravminner enn faktisk å identifisere ruten. Eksempelvis er St. Jakob-menighetene i øvre Rhinland tilsynelatende i stor grad en lokal St. Jakob kult med kirker, statuer og kors uten noen beviselig tilknytning til pilegrimsvandring eller pilegrimsruten til Santiago (Röckelein and Wendling 1988).

Skriftlige kilder

Oppmerksomheten knyttet til pilegrimsleden til Santiago de Compostela, ikke minst fra forskerhold, er ytterligere stimulert gjennom at det finnes skriftlig historisk kildemateriale knyttet til etableringen av pilegrimsleden. Skriftlige kilder utgjør kulturminner i seg selv, de stedfester og tidfester hendelser knyttet til pilegrimsleden og bidrar til dokumentasjon av både fysiske strukturer tilknyttet leden og ideologisk grunnlag for hvordan og hvorfor pilegrimsvandringen gjennomføres.

Pilegrimsvandringen til Compostela er unik i så måte og har nærmest nedfelt det ideologiske grunnlaget for aktiviteten i St. Jakobs bok. Fire versjoner av St. Jacobs bok (Liber Sancti Jacobi), ventelig alle fra 1100-tallet, danner det skriftlige grunnlaget for St. Jakob kulten. Boken omtales som Codex Calixtinus siden forordet er tilegnet pave Calixtus II (1119-24). Den fjerde versjonen er den mest omfattende og er samling av 5 deler eller bøker:

- I. Liturgi/Office
- II. St. Jakobs mirakler
- III. Overføringen av St. Jakob
- IV. Charlemagne og Rolands krønike (Pseudo-Turpin)
- V. Pilegrimsguide

Del 5 av boken betraktes som den første pilegrimsguiden til Santiago. Den franske munken Aimeric Picaud er hevdet som mulig forfatter av denne delen på midten av 1100-tallet. Guiden beskriver regioner og hellige gravsteder langs rutene, anbefaler pilegrimene hva som er verdt å se og hva som bør unngås og skildrer i tendensiøse former folkesjel og folkeliv som passerer på veien. Franskmennene og til dels galisierne framstilles som modige, sjenerøse og vakre, mens spesielt baskerne og navarrerne får lite hederlig omtale som barbariske, bjeffende som hunder, at de sover og formerer seg med sine dyr og gjør hva som helst for å få tak i de fattige pilegrimenes pengepung (Melczer 1993). Reiseguiden er i dag en kultbok og er utgitt som billigutgave.

Interessen for apostelen Jakobs grav i nyere tid starter med utgivelsen av Vasquez de Parga, Lacarra og Uria Rius tre binds studie av pilegrimsreisen i 1948. Dette verket la i stor grad grunnlaget for framtidig forskning omkring St. Jakob og Compostela. Magasinet Compostellanum, utgitt av Fundación Caixa Galicia, ble etablert i 1956 som et organ for vitenskaplige bidrag.

Caminos a Compostela, utgitt i 1971 og basert på Elias Valinas doktoravhandling, var den første moderne reiseguiden som var liten nok til å få plass i en lomme og inneholdt kun den nødvendige informasjonen en pilegrim til fots hadde behov for.

Brorskapet St. Jakob publiserer i dag guidebøker (www.csj.org.uk/guides) til alle større ruter til Santiago. De holdes bevisst på et enkelt nivå slik at de kan produseres billig og gis ut i oppdaterte utgaver jevnlig. Alle guidebøkene er i A5-format med laminerte omslag. Mellom de fullt oppdaterte utgavene legges det ut oppdaterte ark laget av guide-forfatteren eller basert på tilbakemeldinger fra pilegrimer som har ferdes langs ruten nylig (se vedlegg 2).

Pilegrimen

Opp gjennom historien har pilegrimene kommet fra et bredt samfunnslag og med ulike motivasjon for å gjennomføre vandringen. Siden pilegrimskulten rundt St. Jakob startet har ruten vært befolket med alt fra biskoper, konger og adelsmenn til forbrytere som gjør botsøvelse og som alle på et vis har bidratt til å befeste og holde ved like ruten både fysisk og i folks bevissthet. De fleste av pilegrimene var menn, og tilsynelatende er svært få kvinner del av pilegrimskulturen. De få kvinnene som la ut på vandring dro sannsynligvis sammen med sin ektemann.

Både reisemåte og ventelig også sosial bakgrunn har vært med på å forme hvordan pilegrimsleden fysisk ble tilrettelagt og hvordan fortellingen om reisen formidles og videreføres. Noen av pilegrimene reiste til hest, men de fleste gikk til fots. Dette er med på å definere den kulturarven som pilegrimsleden representerer og som utgjør et viktig grunnlag for hvordan leden tilrettelegges i dag.

Den kristne veknelsen på 1100- og 1200-tallet møtte folkets lengsel og religiøse behov på en måte som dyrket fram troen på den harde, skitne virkeligheten på veien som det egentlige mål, og pilegrimsvandringene og pilegrimslivet ble ganske enkelt ensbetydende med det europeiske synet på det riktige kristne liv. Dette traff dermed et bredt lag av befolkningen og ble samtidig brukt som avstraffelse og oppdragelse for de som ikke fulgte god kristenmoral. Blant annet i Tyskland var det ikke uvanlig at mordere, tyver og andre kriminelle ble sendt på botsvandring til Compostela (Plötz 1988). Denne utvidede bruken bidro ikke nødvendigvis til å bygge opp under pilegrimenes verdighet, og det gjorde heller ikke den anselige mengden av tiggere og vagabonder som ble tiltrukket av folkevandringen.

Pilegrimsutstyret har alltid vært beskjedent: en taske til mat, en lærflaske til vann og gjerne en varm frakk og en bredbremmet hatt. Kamskjellet, som opprinnelig var et tegn på at man hadde vært i Santiago de Compostela, har etter hvert blitt et emblem for reisen som bæres av de som ønsker å identifisere seg som vandrere til St. Jakobs grav. De fleste "ekte" pilegrimer hadde også med seg en form for identifikasjon som skulle skille pilegrimene fra de som på annen måte prøvde å utnytte mengden av pilegrimer som ferdes langs veien. Det ble utviklet egne lover for å beskytte pilegrimene og lokale beboere mot uærlige reisende, og det ble utviklet retningslinjer og krav til pilegrimene for eksempel om å holde seg innenfor en viss avstand fra hovedleden. Disse reguleringene var forløperen til det senere sertifikatet (compostela) som blir utstedt i katedralen i Santiago de Compostela til alle moderne pilegrimer som kan bevise at de har gjennomført vandringen. Bekreftelsen på at vandringen er gjennomført er pilegrimspasset som bæres under vandringen og som stemples i kirker og rådhus langs leden. Hovedstoppestedene tilsvarer de 13 stadiene eller etappene av *Caminoen* beskrevet i Codex Calixtinus. Pilegrimspass fås ved de nasjonale foreningene som er opprettet rundt i Europa for å fremme pilegrimsvandringen til Santiago. For pilegrimer som ønsker å opprettholde en lang tradisjon tilbys et gratis måltid på Hostal de los Reyes Católicos, som nå er et luksushotell, ved framvisning av sertifikatet.

Fra å være nesten glemt fram til den spanske borgerkrigen og andre verdenskrig, har aktiviteten i etterkrigstiden vært økende. Spesielt gjelder dette fra 1980-tallet og framover da Elias Valina Sampedro startet merkingen av leden med de gule pilene. Denne tilstrømmingen skyldes ventelig flere faktorer, og det uttrykkes nesten like mange beveggrunner som pilegrimer for denne renessansen. Fysiske tiltak har gjort leden mer tilgjengelig, Spania har fått EU-midler til veimerking, statlig midler er bevilget til å bygge og drive herberger og Den Spanske Stats Turistbyrå har aktivt drevet opplysningsarbeid og etablert turistkontorer på nærmest hvert eneste lite sted langs leden der en kan få guidebøker, kart og informasjonsfoldere. Det er umulig å gå seg bort her og nesten umulig å ikke finne en plass å sove. Det har imidlertid vist seg at svært mange uttrykker pilegrimsreisen som et vendepunkt i livet, og at vandringen for mange har vært en hjelp til å

løse personlige kriser ved å fjerne seg fra alt som er hverdagslig og kjent, og dele den fysiske utfordringen langs vegen med andre.

Antallet har vært jevnt økende fra begynnelsen av 1980-tallet, og i Hellige År har det vært ekstra mange. I 1987 var det 2905 offisielt registrerte pilegrimer som vandret til Santiago. I 1993 var det 99 436, i 1999 154 613 og i 2004 var det oppe i 179 944 (Engvig, et al. 2005). Hvor mange pilegrimer som hvert år når Compostela registreres ved katedralen i Santiago (kilde: Archbishopric of Santiago):

1986	2,491	1997	25,179
1987	2,905	1998	30,126
1988	3,501	1999(Holy Year)	154,613
1989 (Pope's visit)	5,760	2000 (Jubilee Year)	55,004
1990	4,918	2001	61,418
1991	7,274	2002	68,952
1992	9,764	2003	74,614
1993 (Holy Year)	99,439	2004 (Holy Year)	179,944
1994	15,863	2005	93,924
1995	19,821	2006	100,377
1996	23,218		

Tabell 1. Antall pilegrimer Santiago (fra www.csj.org.uk).

Rundt 60 % av pilegrimene er i dag menn. Andelen kvinner har vært økende og i det hellige året 2004 var ca 60 % kvinner. 80 % av pilegrimene går til fots, mens 20 % sykler. 39 % av pilegrimene er under 30 år, 37 % mellom 31 og 50, 23 % mellom 51 og 70 og 1% eldre enn 70 år. De fleste pilegrimene er spanske (rundt 70 %), mens tyskere og franskmenn utgjør den største gruppen av de resterende.

Noen legger ut på vandringen fra sitt eget hjem eller fra steder i nærheten som har spesiell betydning for dem. Mange oppsøker et av de tradisjonelle samlingspunktene i Frankrike; Paris, Vézelay, Le Puy eller Arles og følger ruten derfra. De med mindre tid starter fra steder nærmere Santiago, som St Jean Pied-de-Port eller Roncevalles (som er det mest populære utgangspunktet for spanske pilegrimer), eller gjennomfører pilegrimsvandringen i årlige etapper ved å starte neste år der de stoppet forrige gang.

Figur 4. Roncevalles (foto fra www.santiago-compostela.net).

Den økende populariteten har medført at de rutene som først ble tilrettelagt (*Camino francés* i Spania og Le Puy-ruten i Frankrike) etter hvert har blitt noe overfylte. Andre ruter som Via de la Plata i Spania og Vézelay-ruten i Frankrike har utviklet seg raskt de siste årene og tilbyr praktiske, attraktive og mer stillferdige alternativer til de mer tradisjonelle rutene.

Katedralmyndighetene i Santiago krever at pilegrimen 1) bærer pilegrimspass (eller credencial) og at dette er stemplet og datert for hver etappe av ruten, 2) har gått eller ridd på hest de siste 100 km til Santiago eller syklet de siste 200 km og 3) erklærer en åndelig eller religiøs motivasjon for å kvalifisere til det tradisjonelle pilegrimssertifikatet (*Compostela*). Det finnes også et sertifikat for de som gjennomfører vandringen av andre grunner eller som ikke oppfyller katedralens kriterier. Det er ellers ingen andre regler for hvordan pilegrimsreisen skal gjennomføres, men det er gjerne blant pilegrimene en sterk *ethos* for hvilke holdninger som bør følge en pilegrimsvandring knyttet til å være oppriktig og ekte og respektere sine medvandreres motivasjon og bakgrunn.

Organisering og tilrettelegging

Interessen for apostelen Jakobs grav i nyere tid starter med utgivelsen av Vasquez de Parga, Lacarra og Uria Rius tre binds studie av pilegrimsreisen i 1948. I 1950 opprettes *Societe des Amis du Chemin de Saint Jaques* i Paris som begynner å gi ut moderne versjoner av essensielle tekster og filmer sin egen pilegrimsvandring til Santiago som vises på fransk TV. Synet av leden og monumentene langs leden medfører at flere franske pilegrimer gjennomfører vandringen i etterkant. 15 år går før et spansk motstykke til *Amis* opprettes i Estella, en by med sterke historiske bånd til pilegrimsvandringen. Fra og med opprettelsen av *Amigos del Camino de Santiago de Compostela* i 1965 begynner det som kan kalles en revival av leden. St. Jakob-foreninger ble etter hvert opprettet både i Italia, Belgia, Tyskland, England, Nederland, Portugal og Sveits. I Norge ble pilegrimsselskapet St. Jakob opprettet i 1996. Foreningen søker å samle mennesker med interesse for pilegrimsvandring og alle sider knyttet til dette og driver informasjonsarbeid om pilegrimsveier både til Santiago de Compostela, Nidaros og andre valfartsmål.

Amigoene fra Estella var interessert både i vitenskapelige undersøkelser og å gjøre pilegrimsreisen til Santiago praktisk gjennomførbart ift skilting, overnatting og informasjon. Pilegrimen i 1965 ville ha erfart en verden der minnet om pilegrimsvandringen var levende, men den fysiske tilretteleggingen minimal. Bonden som kunne tilby deg mat og husrom kunne like gjerne ha dyrket opp og sådd igjen det historiske veifaret. En av *amigoene*, den galisiske presten Elias Valina, ga i 1971 ut en guidebok, *Caminos a Compostela*, basert på hans doktoravhandling, som var liten nok til å få plass i en lomme og inneholdt kun den nødvendige informasjonen en pilegrim til fots hadde behov for.

Hovedlinjene i arbeidet med pilegrimsruten i moderne tid ble definert i Santiago de Compostela-deklarasjonen fastsatt 27. oktober 1987:

- Identifisering av pilegrimsrutene til Santiago de Compostela gjennom Europa
- Markering og skilting av rutene med et felles emblem
- Lansering av et omfattende program for europeisk samarbeid gjennom restaurering og rehabilitering av arkitektur- og naturarv i tilknytning til ruten og organisering av kulturell aktivitet og utveksling mellom byer og regioner langs ruten.

Denne nye interessen for pilegrimsruten har blant annet medført etablering av en overnattingskjede langs ruten som tilbyr gratis overnatting for vandrere og syklister som kan framvise stemplede pilegrimssertifikater. Praktiske råd for vandrere og syklister er tilgjengelig gjennom mange kanaler og kilder.

Det er i dag lett å orientere seg langs ruten som er markert med gule piler etter systemet Dr Elías Valiña initierte i 1984. Pilene ble malt for hånd på trær, store steiner, stolper og bygninger lang hele strekningen med jevnt over mindre enn 200 meters mellomrom. Noe oftere der ruten går gjennom byer og sjeldnere på åpne strekk uten naturlige merkepunkter. Pilmerkingen vedlikeholdes årlig av frivillige fra lokale foreninger av *Amigos*. I tillegg til pilene er deler av *caminoen* markert med steiner av lokale myndigheter og noen større skilter satt opp av Europarådet.

Figur 5. Ulike typer merking av caminoen (foto fra www.santiago-compostela.net).

Brorskapet St. Jakob (Confraternity of Saint James www.csj.org.uk/) ble etablert som en frilynt sammenslutning i 1983 av 6 personer som hadde gjennomført pilegrimsvandringen og ønsket å gi noe tilbake ved å tilby hjelp og råd til stadig nye generasjoner av pilegrimer. Dette er fortsatt foreningens hovedmål, og foreningens nettsider er i dag en av de mest omfattende engelskspråklige formidlere av informasjon og praktiske tips for vandrere. Via nettsidene tilbys blant annet bøker, telefonhjelp, bibliotekjeneste, fotogalleri og utleie av slides. Foreningen tilbyr ellers reisestøtte til pilegrimsstudier, driver to pilegrimspensjonater i Spania og organiserer arrangementer i England og utlandet. Det meste er gjort på dugnadsbasis av folk som ønsker å gi noe tilbake som kompensasjon og gjengjelde den opplevelsen pilegrimsreisen har vært for dem selv og som har beriket deres eget liv. Foreningen har i dag 2000 medlemmer og utgir et tidsskrift 4 ganger i året samt pilegrimsguider til de ulike rutene.

Brorskapet og lignende pilegrimsforeninger rundt i verden tilbyr hjelp til den moderne pilegrimen i form av råd og informasjon og utsteder i noen sammenhenger pilegrimspassene.

Fotografiene som er brukt i teksten her er hentet fra www.santiago-compostela.net som er et omfattende fotogalleri over delstrekningene på ruten samt utvalgte temaer knyttet til pilegrimsaktiviteten.

Pilegrimsruten omsatt til kulturminner

Pilegrimsaktivitetens åndelige forankring og beveggrunn utgjør nok den viktigste kulturarven knyttet til denne folkevandringen, og den historiske forståelsen av pilegrimstradisjonen og dette fenomenet er mer forankret i ånd og tro enn i fysiske kulturminner. Dette skyldes delvis også at pilegrimstradisjonen er knyttet til en nøktern og asketisk livsførsel med få fysiske etterlatenskaper. Historier, merkedager, hellige år og mirakler som skal ha skjedd utgjør en vesentlig immateriell kulturarv knyttet til Santiago-ruten og til pilegrimsaktiviteten generelt, men flere fysiske spor bidrar også direkte eller indirekte til å fortelle om og formidle historien om pilegrimene og belyse denne kulturens innhold.

En rekke typer kulturminner kan identifiseres som bidrar til å fortelle denne historien, og de som er nevnt her må kun oppfatte som et utvalg eksempler eller en indikasjon på hvilke kulturhistoriske tilnærminger som kan legges til grunn for å utnytte dette som en ressurs:

- Pilegrimsruten gjennom Spania ble oppført på World Heritage List i 1993 og utvidet til å gjelde også Frankrike i 1998.
- Det er 1800 bygninger langs ruten som vurderes å ha stor historisk interesse.
- Vegen – traseer, underlag, bruer, geografi
- Statuer av St. Jakob som mauredreperen (matamoros)
- Overnattingssteder
- Merkedager
Eks 25.juli – Pave Callixtus II ga i 1122 katedralen i Compostela retten til å feire *Ano Santo* (hellig år), et privilegium som ble ratifisert av pave Alexander III i 1179. Det ble bestemt at *Ano Santo* skulle feires på Jakobs dødsdag den 25.juli i de årene datoen falt på en søndag. Fremdeles fører *Ano Santo* til en betydelig økning av pilegrimer til Santiago.
- Steder
Eks Clavijo – myten forteller om et slag ved borgen Clavijo i Rioja i 844 der St. Jakob egenhendig skal ha drept 50 000 maurere og sørget for seier til de kristne. Myten om slaget ved Clavijo knyttes vanligvis til opprettelsen av Santiagoridderordenen på slutten av 1100-tallet
- Kirker/gravsteder
- Virksomhetsspor
- Vann – drikkekilder og renselse/bading
- Myter og mirakler
- Mennesker – språk, kulturer, mat

Figur 6. På vei til Santiago de Compostela (foto fra www.santiago-compostela.net).

3.2. Lough Derg

www.loughderg.org/

Lough Derg ligger nord for landsbyen Pettigo i Donegal i nordvestre del av Irland, nær grensen mot Nord-Irland. Historien bak Lough Derg som pilegrimsmål starter med at St. Patrick her skal ha fått se en tunnel som ledet inn til skjærsilden. Lough Derg kalles derfor også for *St. Patricks purgatory*, St. Patricks skjærsild. I følge tradisjonen fikk St. Patrick en visjon av helvete og skjærsilden i en hule på en øy i innsjøen Lough Derg. Valfarten til de to øyene Saints Island og Station Island i innsjøen Lough Derg har pågått i godt over 1000 år. Også i førkristen tradisjon var området rundt innsjøen betraktet som et sted som ga beskyttelse for folk som hadde kommet ut i vanskeligheter, og Lough Derg opprettholder fremdeles en åpenhet og en utstrakt hånd til de som trenger det uansett tro, bakgrunn, sosiale omstendigheter og religiøs praksis. Her er det ingen outsiders; barføtt er alle like. Pilegrimer reiser sammen, de deler hverandres gleder og føler hverandres smerte. Lough Derg prøver å sikre at alles historie blir hørt og tilby støtte på livets videre reise.

Figur 7. Kart Lough Derg (fra www.loughderg.org)

Figur 8. Lough Derg (foto fra Dermott McGrath/Lough Derg 2009)

Lough Derg har opp gjennom historien vært forbundet med botsøvelser og skjærsild, men dagens pilegrimer har et bevisst forhold til stedets åndelige atmosfære utover dette. Som et fredelig sted med fokus på det enkle og grunnleggende, verdsettes Lough Derg som en mulighet til pause fra den støyende og hektiske omverdenen.

Lough Derg er hovedsakelig et pilegrimsmål, ikke en pilegrimsvandring, og det er ikke knyttet spesifikke vandringsruter til stedet. Ved andre pilegrimsmål er gjerne kombinasjonen av vandringen og det religiøse endepunktet viktig. I Lough Derg blir det fysiske og det åndelige sammenvevd i botsgangen på selve stedet. En fascinerende opprinnelsehistorie, kombinert med et enkelt men inderlig trosuttrykk og en balansert tilpasing til dagens ønsker og behov,

gjør Lough Derg til et av Europas små, men levende pilegrimsmål i et stadig mer sekularisert samfunn.

Historikk

Tradisjonen knytter Lough Derg tilbake til St. Patricks levetid på 400-tallet. St. Patrick er kjent som den som kristnet Irland, det eneste landet i Europa som skal ha blitt kristnet uten blodige konflikter. Han er en av Irlands viktigste helgener, sammen med St. Brigid og St. Columba. Hans angivelige dødsdag, St. Patricks dag den 17. mars, feires som Irlands nasjonaldag, og er nasjonal helligdag både i Irland og Nord-Irland (http://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Patrick's_Day). St. Patrick døde i følge enkelte kilder i 461, i følge andre i 493.

St. Patrick skal være født på Kilpatrick nær Dumbarton i Skottland. Som ung ble han bortført og tatt som slave i Irland, der han arbeidet i flere år før en visjon viste ham hvordan han skulle flykte hjem til familien. Han hadde vokst opp i en kristen familie, og gikk etter hjemkomsten inn i kirken som sin far og bestefar og ble senere i livet selv biskop. I følge et av brevene han skal ha skrevet, dro han tilbake til Irland etter en ny visjon som kalte ham til å gå og virke sammen med det irske folk. I Irland møtte han blant annet de irske druidene og høvdingene og omvendte dem. Han utførte også mirakler, og på et viktig treff blant irske

høvdingene tente han en velsignet ild som deres druider ikke klarte å slukke. Han skal ha forklart høvdingene om treenigheten ved hjelp av trekløverets blader på en felles stilk. Trekløveret, *the shamrock*, er fortsatt et viktig irsk nasjonalsymbol

(http://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Patrick; www.newadvent.org/cathen/11554a).

Figur 9. St. Patrick på Lough Derg (foto fra Dermott McGrath/Lough Derg 2009).

St. Patrick kan ikke knyttes sikkert til noen kirke eller sted, men skal ha besøkt Lough Derg i følge flere kilder. Ulike historier knytter ham til stedet; flere omhandler et monster, en enorm slange, som helgenen dreper etter at den lenge har spist og plaget folk og fe rundt innsjøen. Slangens blod farget innsjøen rød og ga den navnet Rødsjøen, Lough Derg. I en annen versjon blir han spist av slangen, men dreper den ved å stikke den innenfra med bispestaven. Slangen har blitt knyttet til den førkristne keltiske tro, og druidenes symbol som ligner en slange (Nygård 1996). En historie som knytter St. Patrick direkte til øyene i Lough Derg omhandler at han dro til en hule på en øy i innsjøen for å faste og be om hjelp til å omvende det irske folk. Folket ville ikke tro uten konkrete bevis for det han fortalte. Han ble utsatt for fristelser, men var fast i troen og bønner, og til slutt viste Gud ham et hull i bakken der han kunne se skjærsilden. Denne skulle han vise til det irske folket slik at de endelig skulle forstå helvetes pinsler og himmelens herlighet (http://en.wikipedia.org/wiki/St._patrick%27s_purgatory; www.newadvent.org/cathen/11554a). Gjennom denne erfaringen av skjærsilden kunne en dessuten slippe unna skjærsilden og helvete etter døden. St. Patrick skal ha opprettet et kloster på øya, og i følge enkelte kilder har stedet vært et pilegrimsmål helt tilbake til denne tiden. Abbeden som helgenen skal ha innsatt her, St. Dabheoc eller Davog, har og fått helgenstatus.

De første sikre kildene om selve Lough Dergh er fra 1140 da ansvaret for klosteret på Lough Derg ble gitt til det større St. Peter and Paul-klosteret i Armagh (www.newadvent.org/cathen/12580a; [en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/St._Patrick's_Purgatory](http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/St._Patrick's_Purgatory)). Henry of Saltrys historie om ridder Owein, som skal ha vært på Lough Derg i 1150 og opplevd St. Patricks skjærsild gjorde St. Patricks purgatory til internasjonalt pilegrimsmål kjent over store deler av Europa (www.loughderg.org; www.mysteriousaustralia.com; (Nygård 1996).

Lough Derg beholdt sin sterke rolle som pilegrimssted utover i middelalderen, det viser seg blant annet gjennom at det var et av hovedlandemerkene på irske kart fra denne tiden. På et verdenskart fra 1492 er Lough Derg det eneste avmerkede stedet i Irland. Stedet var kjent som Termon Dabheoch etter St. Dabheoc/Davog, som skal ha hatt ansvar for stedet på 500-tallet. Fra 1290 ble klosteret drevet av familien Magrath, og ble i middelalderen blant annet kalt Termon Magrath.

Mot slutten av 1400-tallet hadde klostetsamfunnet nesten dødd ut. I 1497 beordret pave Alexander VI stenging av St. Patricks skjærsild gjennom et pavelig dekret utstedt på St. Patricks dag. Det var fortsatt en viss religiøs aktivitet på stedet, fransiskanere i Donegal overtok ansvaret, og valfarten ble flyttet fra Saints Island til Station Island. I 1516 eller 1517 ble Lough Derg besøkt av en pavelig ambassadør, som blant annet fortalte at det da var tre prester i klosteret. I 1632 ble klosteret stengt og valfarten forbudt av det irske kongelige råd, og den anglikanske biskopen av Clogher overvåket selv destruksjonen av alt som fantes på øya. De verdslige landeierne lot likevel munkene gjenopprette klosteret noen år etter. De første rapportene om at kvinner deltok i pilegrimsferden er fra 1600-tallet. I 1704 vedtok parlamentet en straff på 10 shilling eller pisking for pilegrimsferder generelt, og til Lough Derg spesielt.

Forbudet mot pilegrimsferder fra 1704 virket mot sin hensikt. Besøktallet økte utover på 1700-tallet. Et bedehus dedikert til St. Mary skal ha blitt bygget rundt 1763, ventelig utvidet/gjenoppbygget som St. Marys kirke i 1813 og erstattet av en større rundt 1860-70. St. Patricks kirke ble bygget på slutten av 1700-tallet. Det finnes i dag ingen hule verken på Saints Island eller Station Island. Hulen kan ha blitt gjenfylt under bygging av denne kirken. En ny St. Patrick-kirke ble bygget på slutten av 1920-tallet. I 1882 ble det åpnet et overnattingssted på stedet. Den irske nasjonalismen rundt århundreskiftet medførte fornyelse av keltisk kultur og språk og trakk nye pilegrimer til Lough Derg. (www.clogherdiocese.ie; (Nygård 1996); www.newadvent.org/cathen/12580a; www.loughderg.org).

Gjennom tiden har området dels vært på private hender dels vært kirkegods. I 1596 sikret Magrath-familien ved hjelp av engelsk lov sitt eierskap av landet som hadde vært kirkeeiendom etter gælisk lov. Fra 1661 ble innsjøen og omlandet overført til familien til biskop John Leslie, som har beholdt eierskapet fram til moderne tid. Fransiskanske tiggermunker fikk ansvar for driften av klosteret i 1710, men etablerte ikke permanent bosetning før i 1763. I 1960 ga sir Shane Leslie alle rettigheter over innsjøen og øyene til det katolske bispedømmet Clogher. I 1980 ble det innsatt en ny prior, og *Renewal of baptismal promises* og *Way of the Cross* ble introdusert. Senere på 80-tallet ble stedet besøkt av pavelige ambassadører fra Thailand og Guatemala, og hertugen av Norfolk kom på pilegrimsreise. Hvert år er det gjort forbedringer og reparasjoner av basilikaen og andre bygg, og i 1988 ble det åpnet et nytt kvinnehospits. I 1990 kom det igjen en ny prior, og en-dags-opphold ble introdusert i tillegg til de tradisjonelle tre-dagers-oppholdene. I 1992 ble det åpnet boksalg bakerst i basilikaen, og tallet på en-dags-besøk vokste. Mot årtusenskiftet kom flere internasjonale grupper på besøk, det ble utgitt flere bøker om Lough Derg. I 2000 ble en økumenisk dag feiret for første gang på stedet, og sesongen ble åpnet med en vandring fra den nærmeste landsbyen Pettigo. I 2001 ble relikviene av en annen katolsk helgen, St. Therese av Lisieux, brakt til Lough Derg. I 2003 ble St. Marys kapell restaurert tilbake til slik

det ble bygget rundt 1860, og Lough Derg fikk ”Exellent Irish foundation mark”. I 2004 ble det utviklet en pilegrimssti rundt vannkanten.

Pilegrimsålet

Lough Derg er først og fremst et pilegrimsål og ikke en pilegrimsrute. Det er lite fokus på veien fram til målet og heller ikke lagt opp til noen vandring til stedet. Flere ulike ruter må ha blitt fulgt under middelalderen da det kom pilegrimer fra flere deler av Europa. Det er beskrevet reiser fra England, Frankrike, Holland, Italia, Catalonia, Sveits og Ungarn i løpet av 1300- og 1400-tallet (www.clogherdiocese.ie; (Nygård 1996). Mange irer har selvsagt også valfartet til stedet. For dagens pilegrim er de eneste henvisningene til selve reisen et kart på Lough Dergs hjemmeside på Internett som viser hvor stedet ligger, sammen med en link til www.map-ireland.com. Det er gitt en veiforkaring ut fra om man kommer med bil eller fly, og om man kommer fra Belfast, Derry, Dublin eller Enniskilen.

Figur 10. Steinsirkel på Lough Derg (foto fra Dermott McGrath/Lough Derg 2009).

Dagens valfart er blant annet beskrevet av Mette Nygård, som er forfatter og lege og har vært i kloster og foretatt og beskrevet pilegrimsferder til gamle og nye pilegrimsål. Hun omtaler både de praktiske og historiske rammene og sine egen personlige opplevelser ved pilegrimsreisen sin til Lough Derg på 1990-tallet. Hun begynner med bussferden fra Dublin til Lough Derg kl 10. Bussen gjorde en lengre stopp underveis for at passasjerene skulle få spise. På et lite bord i en av kafeene stod glass, en vannmugge og lappen: Lough Derg. Før avreise hadde pilegrimene fått beskjed om å faste fra midnatt. Det var fortsatt tidlig på dagen, men vissheten om fasten ga allerede en følelse av avsondring fra den normale verden. Etter hvert som bussen nærmet seg Lough Derg og vestkysten, ble landskapet mindre frodig og vær og klima hardere. Vel framme på øya fikk alle et rom med seng, en håndvask og noen hyller, alle la fra seg tingene sine, kledde seg varmt og tok av seg på føttene. Deretter ble rommene stengt. Nå var det klart for barfotgang og våkenatt, og det skulle ikke være mulighet for å snike til seg en hvil midt på dagen. I løpet av oppholdet skulle en gjennom flere ”stasjoner”: faste systemer av bønner og andre element. En stasjon kunne for eksempel ha utgangspunkt i basilikaen, hvor det skulle bes et visst antall bønner ved

Figur 11. Penitential beds på Lough Derg (fra www.loughderg.org)

ulike alter, deretter bønner ved vannkanten, og et bestemt antall runder bønn og gange rundt *the penitential beds*. Disse ”bottsengene” er noen steinformasjoner utenfor kirken, oppkalt etter ulike helgener. I følge noen tradisjoner er disse steinringene spor etter munkeceller fra de første århundrene etter St. Patricks opphold her. Hver stasjon tok omkring en time. Hele oppholdet skulle gjennomføres barføtt uansett kulde og insekter, første natt var våkenatt, etterfulgt av muligheter til skriftemål neste morgen. Det ble kun servert ett måltid pr dag med te eller kaffe og toast eller kjeks. Kaffe ble først innført i 1983. Folk har mange ulike grunner til å foreta denne botsvalfarten, felles for mange er en opplevelse av at det å nekte seg mat, søvn og varme føtter blir et symbol på sjelens seier over døden. En har overvunnet seg selv, opplever solidaritet

med verdens fattige og sultne, en kommer bort fra hverdagens stress og mas, gjør noe uvanlig, noe for sjelen, og føler en takknemlighet over godene i dagliglivet. Denne kombinasjonen av kroppslige og åndelige utfordringer oppleves givende og gir noe som ikke nødvendigvis kan beskrives i ord (Nygård 1996); www.clougherdioce.ie; www.loughderg.org).

Både den fysiske og den åndelige reisen som pilegrimsfarten er, blir på Lough Derg hovedsakelig gjort i direkte forbindelse til klosteret. I botsøvelsene på Lough Derg er både det kroppslige og det spirituelle viktig, og det er et fast oppsett av bønn og øvelser. Opprinnelsen spores tilbake til St. Patricks førti dagers faste på øya, da han mot slutten fikk visjonen om skjærsilden og helvetes kvaler. Hvis pilegrimen klarte seg 24 timer uten søvn i kulde og fuktighet kunne han kanskje oppleve samme visjon og dermed unngå skjærsilden og komme rett til himmelen. De 24 timene ble etter hvert til 14 dagers bønn og faste før de 24 timene i hulen. Da hulen ble endelig stengt ble disse botsøvelsene flyttet inn i kirken. I de siste tiårene har valgfarten vært lagt opp som et tre-dagers-opphold som inkluderer faste og minst et døgn våkenatt (Nygård 1996).

Som et nyere tilskudd til pilegrimenes tradisjon for vandring og fysiske øvelser ble det på første dag i sesongen i jubileumsåret 2000 gjennomført en vandring til Lough Derg fra den nærmeste landsbyen Pettigo. I 2004 ble det også opparbeidet en pilegrimssti langs vannkanten. Stien følger delvis siste del av middelalderens rute, som gikk til Saints Island, og ikke til Station Island som i dag (www.loughderg.org).

Figur 12. Pilegrimssti (foto fra www.loughderg.org).

Skriftlige kilder

Lough Derg er knyttet til tradisjonen omkring St. Patrick, men de tidligste skriftlige kildene om St. Patrick nevner ikke Lough Derg. To latinske brev er generelt akseptert som skrevet av ham. Det viktigste er *Confessio*, Erklæringen. Her gir han en kort beskrivelse av sitt liv og sin misjon. Han forteller om bakgrunnen og arbeidet sitt, og om visjonen om en mann, hvis navn var Victoricus, som kom fra Irland og ga ham et brev hvor det stod "irenes stemme". Når han leste brevet, hørte han irenes stemme rope ut: "vi ber deg, hellige tjener, kom og gå med oss". Han skriver og i brevet at han har døpt tusenvis, ordinert prester til å lede det nye kristne samfunnet og omvendt rikmannskvinner og kongssønner. Patricks andre brev er *Epistola*: Brev til soldatene av Coroticus. Der skriver han at han har bannlyst noen britiske soldater fra Coroticus, etter at de har raidet Irland sammen med piktere og irer, og tatt noen av Patricks omvendte kristne til slaver. Ulster-annalene skriver om St. Patrick, og setter hans levetid til perioden fra 373 til 493, andre kilder setter hans død til 461 (en.wikipedia.org/wiki/Saint_Patrick).

Første gang Lough Derg er nevnt er i forbindelse med at klostergrunnen ble overgitt til Benediktinermunker på 1130-tallet. På 1180-tallet skrev Henry of Saltry, som var munk og historiker i Benediktinerklosteret i Huntingdonshire, ned historien om ridder Owein, som han skal ha fått gjenfortalt av en annen munk som hadde vært i Irland for å grunnlegge et kloster. Ridder Owein skal ha vært på Lough Derg i 1150 og opplevd St. Patricks skjærsild. Henry of Saltrys beskrivelse ble oversatt til fransk av prinsesse Marie av Frankrike, og St. Patricks purgatory ble gjennom dette kjent over store deler av Europa og utviklet til å bli et internasjonalt pilegrimsmål (www.loughderg.org; www.mysteriousaustralia.com) (Nygård 1996). Det finnes fortsatt ca 150 kopier av Henry of Saltrys beskrivelser på bibliotek rundt om

i Europa. Flere av middelalderpilegrimene har beskrevet sine reiser, og kilder i Vatikanet forteller om avgjørelser omkring forhold ved Lough Derg, og om besøk av pavelige representanter (www.newadvent.org/cathen/11554a; www.mysteriousaustralia.com/chapter21).

Fra 1500-tallet er det flere kilder om eiendomsforhold og religiøse forhold. The Catholic encyclopedia på nettet er hentet fra volum XII som ble trykket i 1911, denne viser til flere kilder fra 1600-, 1700- og 1800-tallet om St. Patrick, Irland og Lough Derg (www.newadvent.org/cathen/11554a).

I nyere tid har det blitt gitt ut flere oversiktsbøker om stedet og dets utvikling. I 2000 ble det laget en CD med en spesialkomponert messe for pilegrimene til Lough Derg, og *Clogher Historical Society* har publisert en studie av middelalderens pilegrimsferder til Lough Derg. Det finnes ellers mye litteratur om St. Patrick som ikke er knyttet til Lough Derg. Det er blant annet skrevet en egen bok om glassmaleriene i St. Patrick-basilikaen fra slutten av 1800-tallet, kalt *The way of the cross*. Mange moderne pilegrimer har og fortalt om sine erfaringer på Lough Derg både i bokform og på Internett (Nygård 1996), www.loughderg.org).

I tillegg er Lough Derg nevnt og brukt i skjønnlitteratur, og irene mener historien om St. Patricks skjærsild er bakgrunn for Dantes Inferno. Det er videre store likheter i innhold mellom historien om St. Patricks skjærsild og den norske balladen Draumkvedet, og de kan ha samme rot. Shakespeare referer til St. Patricks visjoner i Hamlet, og flere andre forfattere referer til Lough Derg, blant annet Caxton, Donnchath, Seamus Heaney, Patrick Kavanagh og W.B. Yeats (Nygård 1996); www.loughderg.org).

Pilegrimen

I følge tradisjonen er steinformasjonene, *the penitential beds*, spor etter de første pilegrimene som kom til Lough Derg for å faste og be i ensomhet i århundrene etter St. Patricks besøk. I middelalderen ble Lough Derg et viktig europeisk pilegrimsmål etter at de populære historiene om ridder Oweins opplevelse av St. Patricks skjærsild ble skrevet ned av Henry of Saltry og oversatt til flere språk på slutten av 1100-tallet.

Det finnes flere beskrivelser av pilegrimsreiser hit fra både fra Ungarn, Frankrike, Italia og Holland på 1300- og 1400-tallet (www.clogherdiocese.ie). Valfarten gikk da til øya Saints Island, hvor man skulle våke, be og faste i 24 timer, for å kanskje få den samme visjonen som St. Patrick hadde hatt. Det utviklet seg i tillegg en tradisjon for faste og bønn i flere dager før oppholdet i hulen (Nygård 1996). Pilegrimsferdene til Lough Derg har flere ganger blitt forbudt, og fra slutten av 1400-tallet og fra til 1700 ble det gjort færre reiser hit. Gjennom hele det siste tusenåret har det likevel stadig vært et større eller mindre antall pilegrimer som

har valgt å oppsøke stedet (Nygård 1996). På tross av det siste forbudet i 1704 økte pilegrimstrafikken utover 1700-tallet. I 1826 var det mer enn 15 000 pilegrimer på øya og i 1846 var det 30 000. Tallet på pilegrimer sank til rundt 3 000 årlig fra 1860, og lå på dette nivået ut århundret.

Figur 13. Porten til skjærsilden (fra www.loughderg.org).

Dagens valfart er i utgangspunktet lagt opp som tre-dagers-oppford, men de siste årene har det også vært mulig å komme på en-dags-oppford eller spesialtilpassede opplegg for unge eller spesielle grupper i mai eller august-september. Innføringen av disse nye tilbudene har

åpnet muligheten til å oppleve dette hellige stedet for flere som ellers er forhindret fra å delta i den tradisjonelle pilegrimsaktiviteten pga alder eller funksjonshemming. De siste årene har mellom 18 000 og 20 000 pilegrimer besøkt Lough Derg. Flertallet av pilegrimsreisende i dag velger det korteste oppholdet. Etter 2000 har tallet på pilegrimer på tre-dagers-besøk ligget på rundt 9000, og tallet på en-dags-besøkende på mellom 10 000 og 11 000 årlig (www.loughderg.org; (Nygård 1996).

Det dramatiske i den potensielle opplevelsen av skjærsilden i en liten hule, og løftet om at denne opplevelsen skulle sikre at en slapp unna Helvete etter døden, må ha vært en viktig del av motivasjonen for de tidlige pilegrimsferdene. Det var på denne tiden mer fokus på den fysiske boten eller straffen, og de harde utfordringene. Lough Derg har blitt beskrevet som "Europas siste botsvalfart", og oppholdet er fokusert rundt fysiske og åndelige botsøvelser som faste, 24 timers våkenatt, barfotgang og et system av bønner og ruter som skal følges i løpet av et tre-dagers-opphold (Nygård 1996). For dagens pilegrimer er det en fysisk utfordring i å nekte seg selv mat og søvn, og det er bare voksne, friske mennesker som får delta. Men for de færreste er oppholdet noen reell trussel mot liv og helse, og pilegrimsferden oppleves som en mulighet for å komme vekk fra hverdagens stress og en renselse gjennom fasten. Den intense og konsentrerte rutinen av fysiske og åndelige elementer på stasjonene, gir mulighet til å fordype seg i verdier, og bli fysisk og åndelig fornyet. Mange påpeker at nettopp det fysiske elementet, det ikke-verbale elementet i det, med barfotgang, runder rundt sola osv, er svært tilfredsstillende og gir uttrykk for noe som ikke kan formes i ord (www.clogherdiocese.ie); (Nygård 1996).

Skriftemålet har vært og er svært sentralt i pilegrimsferden. Prioeren i Lough Derg påpeker i en rapport at det er interessant at skriftemålet blir stadig viktigere på pilegrimsferdene, mens det blir mindre viktig ellers (Nygård 1996),(Mohan 2007).

Dagens pilegrim kan ha mange ulike grunner for sitt besøk og komme fra mange ulike samfunnslag. Den irske presidenten Mary McAleese var på pilegrimsferd til Lough Derg i 1998. Mette Nygård beskriver en eldre kvinne som har vært på Lough Derg 86 ganger på vegne av seg selv og venner, naboer og andres behov. De fleste beskrivelsene gitt av dagens pilegrimer er preget av en enkel stil, med relativt nøyaktige beskrivelser av hva man gjør, rekkefølgen ting skjer i, og fokus på de kroppslige belastningene ved kulden, sulten, insektene og våkenatten. Mange avslutter med hvordan det har gitt en følelse av å ha oppnådd noe, kommet seg bort fra det daglige, gjort bot for synder, fornyet troen eller med en større innlevelse og engasjement for verdens hunger. De enkle, men samtidig intense beskrivelsene av pilegrimsgangen gjenspeiler kanskje nettopp de opplevelsene som er ordløse, men likevel sterke og viktige for pilegrimene (www.lmi.utvinternet.com/llderg/htm; www.clogherdiocese.ie); (Nygård 1996).

Organisering og tilrettelegging

Lough Derg er som nevnt et reisemål mer enn en vandring, og dermed blir også organiseringen mest knyttet til selve stedet. Fra 1960 har Lough Derg tilhørt det katolske bispedømmet Clogher som driver og utvikler stedet. I 1967 ble det bygget nytt nattely ved vannkanten, og fra 1980 og framover er det årlig gjennomført omfattende endringer både bygningsmessig og i tilrettelegging av tilbudet ved Lough Derg. Nye folk er ansatt, og det er opprettet samarbeid med nye grupper. *Renewal of baptismal promises* og *Way of the cross* introduseres. 80-tallet ble dominert av oppussing og fornyelser av St. Patrick-basilikaen og pengeinnsamling til nytt kvinnehospits. På 1990- og 2000-tallet viser tiltakene en noe økt fokus på det økonomiske, med oppretting av bla boksalg og pengeinnsamlingskontor. Det kan også anes en klarere profilering, med utvidede rådgivningstjenester, utarbeiding av logo, flere produkter og nye tilbud som bedrer tilgjengeligheten (www.loughderg.org).

Lough Dergs hjemmeside er god og innholdsrik med informasjon om oppholdet, tips om reiseruter, overnattingssteder i nærområdet, historikk om St. Patrick, muligheter for ytterligere informasjon og kontakt med mer. Informasjonen viser en utvikling mot noe mer markedsretting og økt tilgjengelighet blant annet gjennom tilbud om en-dags opphold og spesialiserte opplegg for grupper og ungdommer. Det selges videre enkle produkter med Lough Derg-logo, og det er laget regler for mediebesøk på øya.

Ressursene kommer fra gaver og pengeinnsamlinger og fra bispedømmet og den katolske kirken. Dagens prior takker i en rapport fra 2007 for hjelpen både økonomisk og praktisk, og peker spesielt på behovet for prestehjelp. Når 200-300 personer skal avgi skriftemål i løpet av noen korte morgentimer krever det mange prester og god organisering (Mohan 2007); www.loughderg.org.

Lough Derg har vært et valfartssted i minst et tusenår og har store deler av denne tiden vært organisert som kloster. I dag kan pilegrimsmålet tilby et godt strukturert og planlagt opplegg i samsvar med stedets historie og særpreg samtidig som det er tilpasset dagens omgivelser og ytre rammer.

Pilegrimsruten omsatt til kulturminner

- Lough Dergs mest kjente "merkevare" er den tradisjonelle oppfatningen av forholdet til bot og anger som en vesentlig del av pilegrimsoppholdet og den forankring dette har i den irske/keltiske tradisjonen
- Station Island og Saints Island med hva de rommer av kirker, "bikubeceller", spor etter pilegrimsfarten og historien om St. Patricks hule.
- Den 9 km lange stien langs vannet Lough Derg som følger de middelalderske stiene til Saints Island som den gang var pilegrimsmålet. Langs denne stien ligger stedene kalt *Davogs chair* og *Saint Brigids well*.

3.3. Appalachian Trail

www.appalachiantrail.org
www.nps.gov/appa/index.htm

The Appalachian Trail (A.T. blant vandrerne) er USAs lengste merkede turvei og strekker seg 3500 km (2175 miles) fra Katahdin i Maine til Springer Mountain i Georgia. Turveien er mest kjent som et enkelt tråkk, men har siden den ble ferdigstilt i 1937 oppnådd status som noe mer enn en enkel turvei og samtidig blitt et prosjekt som omfatter en mengde samarbeidspartnere på tvers av delstatsgrenser og et omfattende støtteapparat som organiserer vedlikehold, informasjon og tilrettelegging av ruten. Innholdsmessig er A.T. først og fremst en naturopplevelse knyttet til grøntområder, fjell og nasjonalparker langs ruten, men organiseringen, samarbeidet og måten denne ruten er ivaretatt på kan ha relevans for hva som er mulige framgangsmåter og organisasjonsmodeller for å drive og ivareta pilegrimsleden. Utover å være en naturopplevelse med status som nasjonalpark har selve vandringen langs A.T. uløselig vært knyttet til kontemplativt og rekreativt motiv som tidvis kan jmføres med drivkrefter og motivasjonsfaktorer framhevet av enkelte pilegrimer som går de mer tradisjonelle pilegrimsrutene. Det sterke naturelementet som ramme for tilbaketrekning og kur for hverdagslig mas er heller ikke ulikt det som kan synes å være grunnlaget for den norske rammen om pilegrimsleden.

Figur 14. Kart The Appalachian Trail (fra www.nps.gov/appa).

Historikk

Ideen om The Appalachian Trail går tilbake til 1921 og skogsforvalter og planlegger Benton MacKays visjon om å etablere en sti gjennom vill natur som rekreasjon fra det urbane og industrialiserte samfunnet. MacKays regionale planprosjekt skulle i tillegg bestå av et nettverk av arbeidsleirer og samfunn i fjellområdene som ble knyttet sammen gjennom denne stien.

MacKaye samlet turgåere, skogforvaltere og offentlige funksjonærer til den første Appalachian Trail-konferansen i Washington D.C. i 1925. MacKayes idé hadde begrenset appell den gang, men konseptet om en sammenhengende turvei over et så langt strekk tente turgåere og friluftinteresserte som på egen hånd begynte å bygge enkle turveier i området. Dette førte etter hvert til etablering av organisasjonen *Appalachian Trail Conference* med MacKaye som feltorganisasjon og direktøren av New Yorks Harriman Park, major William Welch, som første styreformann.

I starten ble det foretatt en noe tilfeldig rekognosering og opparbeiding av enkelte deler av ruten, og noen få delstrekninger ble merket og knyttet sammen. Welch utarbeidet en logo og et merkesystem for ruten og det ble avholdt noen møter i de nordligste statene der ideen ble videreutviklet. Imidlertid gikk det en del år før konseptet i særlig grad ble omsatt i praksis. MacKaye oppfattes i ettertid som en bedre inspirasjonskilde for idéutvikling enn til å gjennomføre den praktiske organiseringen rundt ideen, og utviklingen av det som skulle bli en sammenhengende turvei skjer i løpet av 30-tallet under ledelse av advokat Myron Avery. MacKaye og Avery hadde ulikt syn på enkelte fundamentale ideer og visjoner knyttet til utviklingen av A.T. Avery var interessert i å tilrettelegge og knytte sammen turveien, mens

MacKaye i større grad var opptatt av å dyrke villmarka. Dette endte etter hvert med at MacKaye trakk seg fra arbeidet og grunnla *The Wilderness Society* (www.wilderness.org) i 1935. Først etter Averys død i 1952 involverer MacKaye seg igjen i utviklingen av A.T.

Figur 15. Myron Avery med målehjul (foto fra www.appalachiantrail.org).

A.T.s historie kan grovt deles i tre epoker. Oppbyggingen av selve turveien fram til 1937, vern og vedlikehold av ruten i perioden fram til 1968 da A.T. utnevnes til nasjonalpark og forvaltning og promotering av ruten i perioden fra 1968 og fram til i dag. I den første perioden ble ideen forankret og ruten etablert, i den andre etableres vedlikeholdsklubber og overnattingssteder, organisasjonen utvikles og det brukes mye tid på å holde strekninger over privat eiendom åpne. I den tredje perioden tiltar antallet turgåere sterkt, myndighetene kjøper land for å sikre ruten og det frivillige arbeidet dreies mot å vedlikeholde en del av nasjonalparksystemet.

The Appalachian Trail Conference ble i 2005 omdøpt til *The Appalachian Trail Conservancy* (ATC).

Ruten

Turveien går fra Katahdin i Maine i nord til Springer Mountain i Georgia i sør. Totalt 3500 km gjennom 14 delstater, 6 nasjonalparker, 8 nasjonalskoger og flere lokale skoger og parker. Rutens laveste punkt er rundt 40 moh, mens det høyeste er 2200moh. Hele ruten antas å være 5 millioner skritt.

Opprinnelig ble deler av ruten lagt til gamle skogsveier og andre oppgatte stier. Dagens A.T. er i større grad atskilt fra disse veiene og tilrettelagt som turvei spesielt med tanke på

turgåing. Det er langs ruten i dag bla 884 steintrappetrinn og 177 trappetrinn i tømmer. Selv om dagens rute er mer konstruert er den mer krevende ved at den går opp på fjelltopper og over fjellpartier som krever klatring der de gamle skogsveiene opprinnelig gikk rundt.

Figur 16. The Appalachian Trail gjennom New Hampshire, New York og Tennessee (foto fra www.appalachiantrail.org).

Siden A.T. spenner fra flatt og enkelt terreng til svært krevende er det utviklet en gradering av vanskelighetsgrad fra 1 til 10 der 1 er flatt og 10 krever klatring, godt fottøy og kun er tilrådelig for de med god helse og uten høydeskrekk. Enkelte delstrekninger, som nær Falls Village i Connecticut, er tilrettelagt for rullestolbrukere Denne skalaen brukes på delstrekningene innefor hver enkelt av de 14 statene A.T. passerer.

Når turveien ble ferdigstilt i 1937 ble den raskt ansett som "noe mer" enn en turvei. "The Trailway" refererte til et område dedikert til gående, noe som også medførte etableringen av en buffersone på ca 1,5 km på hver side av turveien som skjermet turgåeren fra sivilisasjonens lyd og bilder. Vektleggingen av naturen og det grønne medførte også at områdene synlige fra turveiens utsiktspunkter ble en vesentlig del av A.T.s *viewshed*, og spesielt etter at den ble utnevnt som *national scenic trail* har fokus på områder også utenfor selve nasjonalparkgrensen som del av opplevelsen blitt vektlagt fra ATC.

Organisering og tilrettelegging

The Appalachian Trail Conservancy (ATC) er en frivillig, privat nonprofit organisasjon med formål å ivareta The Appalachian National Scenic Trail som er det formelle navnet på turveien. Organisasjonens mål er å sikre at framtidige generasjoner skal få nyte frisk luft og rent vann, flott utsikt, dyreliv og muligheten for nøysom rekreasjon og fornyelse langs hele grøntbeltet. ATC har røtter i den første Appalachian Trail-konferansen i 1925.

I dag har ATC 45 heltidsansatte og samarbeider med National Park Service, Appalachian Trail Park Office, 30 vedlikeholdsclubber og flere andre partnere for å spre interessen for og ivareta denne betydelige ressursen.

A.T. ble bygget av frivillige, og det er frivillige krefter som ivaretar og opprettholder A.T. også i dag. I 2006 deltok mer enn 5500 menn og kvinner med over 195 000 timers arbeid langs leden, og ATC bidrar med opplæring, redskaper, finansiell støtte, spesialkompetanse og koordinering av hvilke tiltak og standarder som settes for det frivillige arbeidet. Dugnadsarbeidet er lagt opp for å dekke ulike evner, interesser og erfaringsnivå og dekker både praktisk arbeid på selve turveien og administrasjons- og informasjonsarbeid. Den frivillige deltakelsen kan være helårsbasert, to-tre uker om sommeren eller tilknytning som tilgjengelig for kortere og sporadiske oppdrag. Hvert år arrangerer ATC work-shops for aktive og nye frivillige.

ATC har utviklet omfattende retningslinjer for hvordan A.T. skal ivaretas i samsvar med lovverk og forskrifter. Disse retningslinjene finnes i ATCs *Local Management Planning Guide* (LMPG) og utgjør de grunnleggende parametrene for forvaltning og drift av A.T. Innenfor

dette rammeverket utvikler de lokale vedlikeholdsklubbene sammen med sine partnere nødvendige retningslinjer for sin seksjon, og til sammen bidrar dette til at A.T. opprettholdes som én sammenhengende turvei.

Etableringen av A.T. som nasjonalpark var en lang prosess både fordi turveien på flere strekninger ble anlagt over privat eiendom og fordi enkelte delstater viste mindre interesse for etableringen. I 1978 ble imidlertid *the National Trails System Act* styrket og den såkalte *Appalachian Trail Bill* vedtatt i kongressen og undertegnet av daværende president Jimmy Carter. Gjennom denne endringen ble nødvendigheten av å verne A.T. vektlagt, og det ble bl.a. satt av \$90 millioner til nødvendig ekspropriasjon av privat eiendom langs ruten. Ytterligere nasjonale midler er senere avsatt under både Bush, Reagan og Clinton. I dag går 99 % av A.T. over offentlig grunn.

ATC og vedlikeholdsklubbene opprettholder ansvaret for å vedlikeholde selve turveien også innenfor nasjonalparksystemet, og i 1984 delegerte innenriksdepartementet ansvaret for forvaltningen av buffersonen utenfor de etablerte park- og skogsområdene til ATC. En ny 10-årsavtale ble inngått i 1994.

Som en del av sikringsarbeidet både med tanke på lokal forankring i de samfunnene A.T. passerer og for å involvere framtidige generasjoner organiserte ATC arbeidet i 2006 under fem hovedoverskrifter: ATConservation, ATClassrooms, ATCitizens, ATCauses og ATCommunities.

ATC drives gjennom fondsmidler opparbeidet gjennom bla offentlig støtte, medlemskap og salg. Totalt forvalter ATC rundt \$10 millioner. Inntektene i 2006 var på rundt \$5,5 millioner mens utgiftene var i overkant av \$6 millioner.

Figur 17. Pilegrim, turgåer eller turist langs A.T. (foto fra www.appalachiantrail.org).

Skriftlige kilder/Informasjon

Det ideologiske grunnlaget for opprettelsen av A.T. som beskrevet av Benton MacKaye ble publisert i *Journal of the American Institute of Architects*, no 9 i oktober 1921 med tittelen *An Appalachian Trail: A Project in Regional Planning*. MacKayes ideer er ikke ulikt enkelte

elementer i det som i dag går under betegnelsen *simple living* som dreier seg om å ta noen kvalitative valg i forhold til ressursbruk og tidsbruk for å unngå en hektisk hverdag styrt av omgivelsene mer enn en selv. En tilbaketrekning fra kommersialisme og lønnsomhet. Noen elementer tas fra speiderbevegelsen i forhold til å klare seg selv i naturen, men MacKaye vil bort fra det han anser som pliktaspektet hos speiderne og definerer sin tilnærming som mer komfortable sitteplasser og mer frisk luft for de som ønsker det. Optimisme er oksygen siterer MacKaye en professor og søker i sitt prosjekt å gi muligheten for tilstrekkelig med oksygen for å møte både de små og de store utfordringene samtiden står overfor.

Ideen om An Appalachian Trail fødes dermed som en registrering av at det langs USAs tettest befolkede område langs østkysten finnes et sammenhengende belte av uutviklet landskap; fjellkjeden Appalachene. MacKaye ser i sin *New Approach* muligheten for å kombinere behovet for rekreasjon, helse og rekonvalesens og praktisk arbeid knyttet til naturelementene i et prosjekt for å utvikle mulighetene i områdene rundt *the Appalachian Skyline*. Konseptet er å utvikle en rekke fritidssamfunn langs Appalachene fra New England til Georgia og knytte disse sammen med en sti for gående. Formålet er å etablere en base for en mer omfattende og systematisk utvikling av utendørs fellesskap og fellesaktivitet. Et prosjekt for bolig-, nærmiljø- og fellesskapsbygging. Prosjektets fire grunnelementer er:

1. Turveien
2. Overnattingsleirer
Enkel ikke-kommersiell overnattingsmulighet lokalisert med en dagsvandrings mellomrom eventuelt med matservering på noen.
3. Nærmiljøgrupper
Små lokalsamfunn (community groups) etablert ulike steder lang ruten organisert for å tilrettelegge mulighetene for rekreasjon, rekonvalesens, studier, praktisk arbeid og friluftsliv.
4. Forsyningsleirer
Sentra for forsyning av mat, materialer og annet utstyr basert i så stor grad som mulig på at aktiviteten i prosjektet er selvforsynt.

I perioden 1939-2005 utga ATC annenhver måned tidsskriftet Appalachian Trailway News. Tidsskriftet ble i 2005 omdøpt til A.T. Journeys. Utgivelsene ligger som pdf-filer på ATCs hjemmesider tilbake til 2000. Eldre utgaver finnes i ATCs arkiv.

Det er laget guidebøker for hver delstat/delstrekning som gir praktiske tips for vandrerne. Disse utgis hovedsaklig av delstatenes vedlikeholdsklubber og oppdateres jevnlig. Oversikt over alle guidebøkene samt flere reiseskildringer og andre bøker om A.T. finnes på ATCs hjemmesider der de også kan bestilles.

Vandreren

Anslagsvis er det mellom 3 og 4 millioner vandrere som hvert år går deler av A.T. De fleste gjør det i form av dagsturer og korte ryggsekkutflukter, men siden 1936 antas i overkant av 9000 personer å ha gått hele strekningen på 3500 km. Dette inkluderer både de som har gått ruten i ett, noe som anslagsvis tar mellom 5 og 7 måneder, og de som har gått hele strekningen fordelt over flere sesonger. Disse vandrerne har fått betegnelsen *2000-milers*.

Antallet personer som går hele ruten har økt betraktelig de siste årene. Fra 1936 til 1969 var det kun 61 registrerte *2000-milers*. I 1970 var det ti personer som gikk hele A.T. og blant dem Ed Garvey, som senere ga ut boken *Appalachian Hiker: Adventure of a Lifetime* som bidro til at trenden tiltok ytterligere og at begrepet *2000-miler* ble skapt for å identifisere denne voksende gruppen av vandrere. I 1980 var antallet *2000-milers* tidoblet, og dette antallet ble fordoblet i 1990 og igjen i 2000. I året 2000 var det flere som gikk hele strekningen enn i de

foregående 40 årene samlet. Siden 2000 har aktiviteten sunket noe, men det antas at tallet i løpet av 2008 vil passere 10 000 totalt.

Årlig er rund 10 000 personer innom ATCs besøkssenter i Harpers Ferry i West Virginia inkludert i overkant av 1000 vandrere på vei gjennom. ATCs ansatte svarer i tillegg på rundt 10 000 e-post og telefoner med spørsmål knyttet til A.T.

Figur 18. Overnattingssteder og hvileskur langs A.T. (foto fra www.whiteblaze.net).

A.T. omsatt til kulturminner

- På tross av å være ny historie i kulturminnefaglig sammenheng har A.T. opparbeidet seg en historisk status som turvei, men også i kraft av å være et ideologisk plankonsept fra MacKays side som et prosjekt i regional planlegging. MacKays regionale planprosjekt skulle bestå at et nettverk av arbeidsleirer og samfunn i fjellområdene knyttet sammen med en turvei fra Appalaches høyeste punkt i New England, Mount Washington, til det høyeste punktet sør i fjellkjeden, Mount Mitchell.
- Turveien i seg selv er det viktigste kulturminnet, og bruken og vedlikeholdet av ruten er med på å videreføre og ivareta denne arven.
- Ruten går for det meste i grønt- og fjellområder og krysser 6 nasjonalparker og 8 nasjonalskoger.
- Skilting, bruer og steinsetting utgjør fysiske spor langs turveien.
- Over 250 overnattingssteder er lokalisert langs A.T.
- Noen historiske byer, som Harpers Ferry i West Virginia, ligger i tilknytning til A.T. og disse fungerer både som utgangspunkt for turer, stoppested på veien og som definerte tilknytningspunkter for leden.
- *Trail Magic* – Begrepet *Trail Magic* er brukt som betegnelse på små, uventede og bemerkelsesverdige hendelser som bidrar til å løfte vandreren underveis og inspirere

til godt humør, respekt og takknemlighet. Trail Magic opptrer både som naturfenomener eller som utslag av andre menneskers (*trail angels*) godhet.

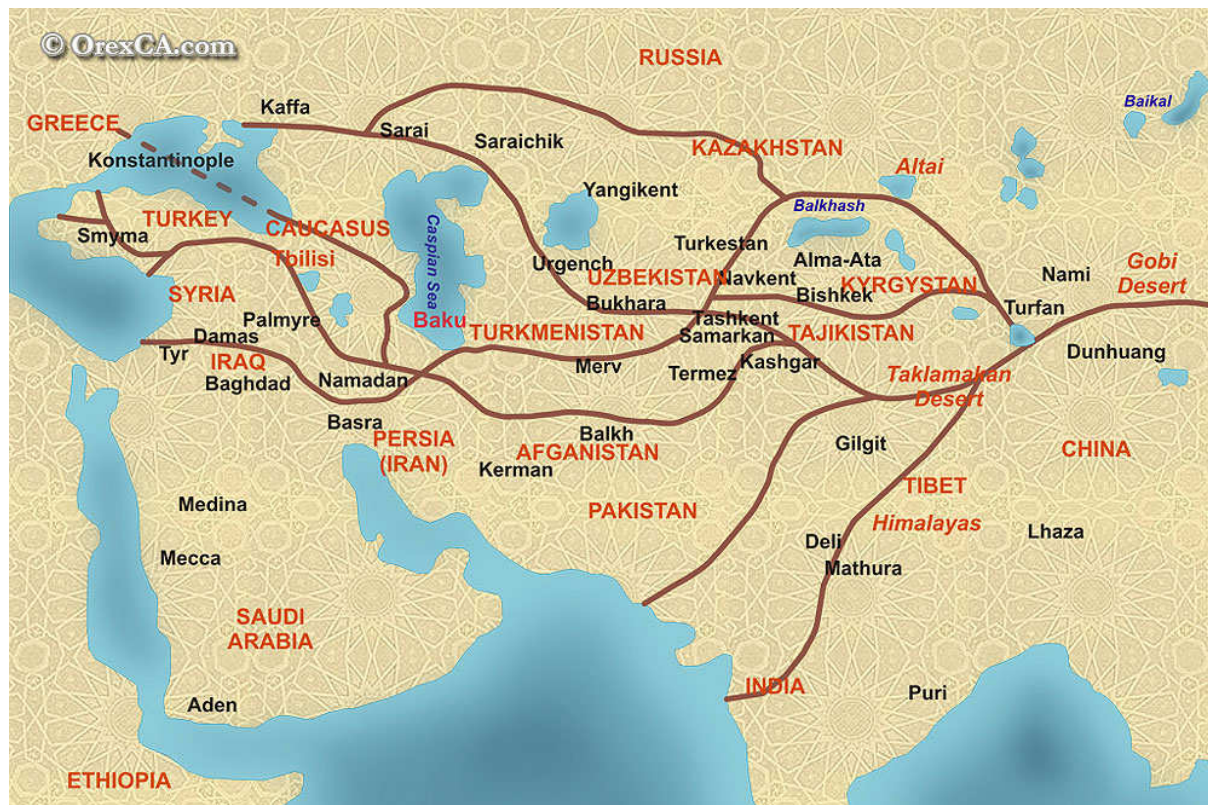
- På nettsiden til den amerikanske studenten og vandreren Bobby de Vos (the Fox) knyttes det religiøse aspektet til vandringen ved at han lager en oversikt over alle kirkene som kan besøkes langs eller i nærheten av leden. På nettsiden til The Fox ligger også kopier av kart over hele ruten utarbeidet av National Park Service (www.rhodesmill.org/thefox/maps.html).
- Sør i Virginia ligger Damascus, som gjerne betegnes som den essensielle "trail-town". Damascus ligger i Blue Ridge Mountains og er porten til Mount Rogers National Recreation Area. I tillegg til at A.T. går gjennom byen er dette et krysningspunkt for the Virginia Creeper Trail, the Trans-America National Bicycle Trail, the Iron Mountain Trail, the Daniel Boone Trail, the Crooked Road Musical Heritage Trail, Virginia's Birding and Wildlife Trail, og ligger dermed i nærheten av kilometervis med turveier, sykkelveier og hestetrakk. Byen har utviklet seg til et turistmål for de som søker friluftsliv og villmark.
- Varder og branntårn finnes langs deler av leden som i North Carolina.

3.4. Silkeveien

<http://www.world-tourism.org/projects/silkroad/silkroad.html>

<http://portal.unesco.org/culture/>

Figur 19. Silkeveien (kart fra www.orexca.com).

UNESCOs Silkevei-prosjekt ble etablert i 1988 med mål om å belyse og synliggjøre hele prosessen knyttet til kulturell utveksling langs den historiske ruten som ble gitt navnet Silkeveien på 1800-tallet. UNESCOs befaringer i Kina konkluderte med at en kulturell rute kunne defineres med utgangspunkt i rom (ruten omfattet steder, monumenter, anlegg, bygninger, veier og områder med betydning), tid (begynnelse og slutt på aktiviteten, brukshyppighet, intensitet og variasjon) og kulturelle kriterier (påvirkning av åndelig og materiell utveksling, påvirkning av folkeminne og erfaring, påvirkning fra omfanget og innholdet i utvekslingen).

UNWTO startet sitt Silkeveiprojekt i 1991 med utgangspunkt i den økende interessen for Silkeveien som utvekslings og turistrute og samtidig med at de fem sentralasiatiske republikkene Kasakhstan, Kirgisistan, Tadsjikistan, Turkmenistan og Usbekistan fikk sin uavhengighet.

Historikk

Mennesker har gjennom historien forflyttet seg fra sted til sted og utvekslet varer og goder med sine naboer. Opp gjennom tiden er dermed det meste av Eurasia inntatt på kryss og tvers av kommunikasjonsruter som gradvis utviklet seg til å bli det som i dag omtales som Silkeveien. Utover å være fraktruter for varer og goder har dette nettverket av veier ført til en konstant bevegelse og blanding av folkeslag som medførte utveksling av kunnskap, ideer, kultur og tro som har satt sitt preg på både europeisk og asiatisk historie og sivilisasjon.

Dette nettverket av veier har vært i bruk over 2000 år og betraktes gjerne som etablert av den kinesiske generalen Zhang Qian i det andre århundre før Kristus. Begrepet Silkeveien oppstår imidlertid først på 1800-tallet og tas da i bruk av den tyske geologen baron Ferdinand von Richthofen for å beskrive det handels- og kommunikasjonsnettverket dette veisystemet har utgjort opp gjennom historien. I tillegg til Silkeveien på det eurasiske kontinentet er det identifisert handelsruter som Den maritime ruten (Maritime Routes) og Krydderruten (Spice Routes) som også knyttet øst og vest sammen sjøveien.

Kineserne var de første uredde reisende som la ut på handelsreise langs Silkeveien med Zhang Qian som forbilde. Qian ble sendt til vesten i 139 før Kristus for å sikre allianser mot Xiongnuene som opp gjennom historien har vært kinesernes fiende, men Qian ble fanget og satt i fengsel i tretten år før han rømte tilbake til Kina. Qians fylldige rapportering og reisebeskrivelse fra disse årene gjorde at keiseren sendte ham ut på nye oppdrag, og disse reisene åpnet opp for framtidige ambassadører og reisende både fra øst og vest.

Figur 20. Silkeveien (foto fra www.flickr.com)

I og med at Buddhismen også hadde spredd seg til Kina ble deler av Silkeveien brukt av kinesiske munkene som dro til India på pilegrimsreise og hadde med seg hellige tekster hjem. Munkenes reisedagbøker har vært en betydelig historisk informasjonskilde om aktiviteten langs Silkeveien. For eksempel har Fa Xians dagbok, som beskriver en 14 års reise fra 399 til 414, gitt et vesentlig bidrag til den historiske kunnskapen om Sentral Asia i det 5. århundre. Reisedagboken til Xuan Zang, som var på reise i 25 år fra 629 til 654, har i tillegg til en betydelig historisk verdi også vært inspirasjonskilde til en klassisk kinesisk roman fra 1500-tallet, *Pilgrimage to the West*.

I middelalderen reiste flere europeiske munkene og handelsmenn til Asia. Blant de mest kjente er Giovanni da Pian del Carpine, som ble sendt ut av pave Innocent IV på reise i 1245, den flamske fransiskanermunken William fra Rubruck som ble sendt ut av St. Louis og var ute i 2 år fra 1253 til 1255, og Marco Polo som var ute på flere reiser i perioden 1271-1292.

På 1800-tallet inntok en ny type reisende Silkeveien; vestlige arkeologer og geografer som eventyrlystne dro på oppdagelsesferd. Forskere fra Frankrike, Tyskland, England og Japan krysset bla. ørkenområdene i vestlige deler av Kina i det som nå er Xinjiang for å utforske de historiske stedene langs Silkeveien og kartlegge spor etter buddhistisk influens. Vestlige museers beholdning av fresker og gjenstander fra buddhistisk kultur er et eksempel på spor fra denne aktiviteten.

UNESCO

Når UNESCO i 1988 lanserte sitt Silkevei-prosjekt ble det organisert flere ekspedisjoner både til lands og sjøveien for å identifisere noen av de rutene som samlet utgjør Silkeveien. Forskere fra mange fagdisipliner og mange land ble involvert for å kartlegge hvilken utveksling av kunnskap, teknologi og kultur som har foregått mellom øst og vest langs dette

nettverket av kommunikasjonsruter og for å identifisere mulige fellestrekk i den kulturarven aktiviteten langs ruten har skapt. Et mål for prosjektet var også å stimulere til ytterligere forskning og internasjonalt samarbeid. UNESCOs grunnleggende mål er å skape gode rammer for å heve folks bevissthet knyttet til nødvendigheten av å ivareta den kulturelle dialogen som ble skapt langs Silkeveien og å fremme en samarbeidskultur basert på fred og toleranse som anses nødvendig i verden av i dag.

Den kinesiske regjeringen har foreslått den kinesiske delen av Silkeveien til verdensarvlisten, og UNESCOs World Heritage Centre har samarbeidet med den kinesiske regjeringen om en metodologisk tilnærming til hvordan de kulturelle verdiene langs Silkeveien skal tilrettelegges for en slik nominasjon. I 2003 og 2004 var UNESCO-eksperter i Kina for å forberede retningslinjer for hvordan *Kulturelle ruter* skal kunne defineres og innskrives som mulige kandidater til verdensarvlisten.

UNWTO

På generalforsamlingen i Indonesia i 1993 vedtok UNWTO å etablere et langsiktig turismeprojekt (www.unwto.org/silk_road) for å utvikle et spesialtilpasset turismekonsept tilknyttet Silkeveien. I 1994 ble prinsippene for denne satsingen nedfelt i en erklæring (*The Samarkand Declaration*) og vedtatt av 19 deltakerland i UNWTOs møte i Samarkand i Usbekistan. En logo ble utarbeidet for prosjektet som ble vedtatt å bruke av alle land, organisasjoner og private aktører involverte i prosjektet som et felles og gjenkjennbart visuelt uttrykk.

Samarkand-erklæringen oppfordrer til en fredfull og fruktbar gjenfødelse av de legendariske rutene som utgjør Silkeveien som et verdensledende reisemål for kulturell turisme og retter spesielle appeller til

- Myndigheter – om å utforme og implementere strategier og program for internasjonal og innlandsturisme samt å bidra til å redusere barrierer for turistflyten langs Silkeveien
- Turistnæringen – om at turismen langs Silkeveien utvikles med respekt for politiske, sosiale, etiske og religiøse forhold, at miljø og bærekraft prioriteres og at lokalbefolkningen alltid skal være de som sitter igjen med netto utbytte av utviklingen
- Reisende og turister – om å vise forståelse for lokale skikker og respekt for natur- og kulturmiljø
- Vertsland – om å være bevisst på den rike kulturarven de har og verdsette dette ved å tilrettelegge for turistaktivitet
- Andre internasjonale organisasjoner – om å være oppmerksomme på hvordan effektive resultater og felles mål kan oppnås gjennom praktisk og åpent samarbeid

Denne erklæringen er senere fulgt opp og utviklet gjennom Khiva-erklæringen i 1999 og Bukhara-erklæringen i 2002. Begge disse erklæringene bygger opp under hvordan Silkeveiprojektet kan bidra til samarbeid og dialog, men også hvordan prosjektet skal bidra til verdiskaping i de lokalsamfunnene som berøres av den økte interessen for Silkeveien som kulturell rute og turistmål.

Siden Samarkand-erklæringen har 24 land blitt aktive deltakere i UNWTOs Silkeveiprojekt, og det er avholdt flere møter og konferanser i tillegg til de som har munnet ut i de nye erklæringene. UNWTO har publisert flere studier knyttet til prosjektet og det er produsert brosjyrer som synliggjør steder og attraksjoner langs ruten for å fremme konseptet. I 2004 åpnet et eget turistkontor støttet av UNWTO i Samarkand.

Flere tiltak er gjort for å videreutvikle og fremme Silkeveiprojektet siden det ble lansert i 1994. I starten ble deltakerlandene inndelt i tre grupper ut fra sin tilknytning til prosjektet. Den første gruppen besto av de Sentralasiatiske og Kaukasiske landene som akkurat hadde åpnet sine grenser for turisme. Den andre gruppen omfattet land som allerede hadde åpnet sine Silkeveilokaliteter for turisme og dermed opparbeidet seg noe erfaring med tilrettelegging for turisme (Kina, Pakistan, Iran og Tyrkia). Den tredje gruppen besto av landene ved hver ende av ruten. UNWTO har tilpasset sitt arbeid til disse ulike grupperingene av land og hvilke behov for bistand som er nødvendig.

Etter at denne geografiske avgrensningen var gjort ble det utviklet en innholdsrik og samlende markedsstrategi for Silkevei-landene som i tillegg til landenes myndigheter inkluderte ulike sektorer innen turistnæringen som hotelleiere, reisebyråer og turoperatører. På et møte holdt i Xian i 1996, der også 110 ansatte innenfor reiselivsbransjen, studenter, journalister fra 25 land samt representanter fra UNESCO og UNDP deltok, ble en markedsføringsplan utarbeidet av UNWTO lagt fram og enstemmig bifalt av landene som deltok. På dette møtet ble det etablert samarbeidsavtaler mellom flere av deltakerlandene, og dette samarbeidet ble fulgt opp gjennom et nytt møte i det som har fått betegnelsen *Silk Road Travel Forum* i den historiske byen Nara i Japan i januar 1997. Basert på deltakerlandenes presentasjoner på disse møtene har UNWTO utarbeidet en katalog over alle turistressurser og attraksjoner langs Silkeveien, og etter Nara-møtet ble det publisert en brosjyre som brukes av alle landene som et markedsføringsverktøy.

I april 1997 ble det andre internasjonale møtet i Silkeveiprojektet avholdt i Teheran. På dette møtet ble det foreslått noen felles mål for Silkeveilandene knyttet til bærekraftig turisme og bevaring av natur- og kulturmiljø i tillegg til at møtet anbefalte etablering av en nettside for prosjektet, en årlig *Silk Road Tourism Day* og *Motor Rally* samt en offisiell Silkevei-hymne.

Senere samme år ble det på UNWTOs generalforsamling i Istanbul vedtatt å utvikle en handlingsplan for å knytte sammen alle håndverkssentre langs Silkeveien og bidra til utarbeidelsen av en 26-episodes TV-serie om Silkeveiens attraksjoner.

Workshops og møter er etter dette avholdt i flere byer langs Silkevei-ruten. I det fjerde internasjonale møtet som ble avholdt i Bukhara i Usbekistan i 2002 ble den foreløpig siste felleserklæringen (***Bukhara Declaration on Silk Road Tourism***) vedtatt der det ble fokusert på gevinsten av en bærekraftig turisme basert på kulturelle og økologiske prinsipper. Det ble også rettet en appell til alle Silkeveilandene om å forenkle visumformaliteter og til mulige eksterne markedsaktører å utnytte muligheten i disse landene på en balansert og rettferdig måte.

Figur 21. Silkeveien (foto fra www.flickr.com).

3.5. Andre aktuelle inspirasjonskilder

I forstudien som ble gjort for å velge relevante inspirasjonsprosjekter for pilegrimsleden ble flere pilegrimsmål, reiselivsmål og kulturelle ruter gjennomgått. Enkelte av disse har gitt nyttig bakgrunnskunnskap for forståelse av pilegrimstradisjonen samt bidratt til å belyse ulike ambisjonsnivåer knyttet til utviklingen av kulturelle ruter. Nedenfor er angitt linker til noen sentrale nettsteder for noen av de undersøkte stedene.

Pilgrimscentrum Vadstena <http://www.pilgrimscentrum.com/se/>

Hærvejen <http://www.pilgrimsvandring.dk/> / www.haervej.dk

Arns Rike <http://www.arnmagnusson.se>

Lourdes <http://www.lourdes-france.org>

Medjugorje <http://www.medjugorje.org>

Kii Mountain http://www.kippo.or.jp/isan_e/kii.html

The Great Lakes Seaway Trail www.seawaytrail.com

Walsingham <http://www.walsinghamanglican.org.uk/welcome/index.htm>

Via Francigena http://www.viafrancigena.com/fra_fr_e.htm

4. Kulturelle ruter – kriterier og retningslinjer

4.1. EU/Europarådet (*Council of Europe*)

Europarådets program for kulturelle ruter ble lansert i 1987. Ideen var å synliggjøre i tid og rom hvordan kulturarven i de ulike europeiske landene representerer en felles kulturarv. Programmet for kulturelle ruter er et instrument for å forstå den europeiske kulturen som oppstår i møtet mellom det mangfoldet av kulturer og samfunn som utgjør Europa. De kulturelle rutene skal også bidra til å konkretisere Europarådets grunnleggende prinsipper for menneskerettigheter, kulturelt demokrati, europeisk kultur mangfold og identitet, dialog, gjensidig utveksling og berikelse på tvers av landegrensener og århundrer.

Europarådets oppgave er å:

- definere policy og mål for programmet for kulturelle ruter
- anerkjenne nye temaer og ruter
- godkjenne nettverk
- sertifisere kulturelle ruter (Cultural Route of the Council of Europe eller Major Cultural Route of the Council of Europe) avhengig av prosjektets alleuropeiske nivå

I 1988 ble European Institute of Cultural Routes opprettet som utøvende organ for programmet med ansvar for å:

- vurdere søknader for nye prosjekter
- overvåke og kontrollere aktiviteten på området og koordinere deltakerorganisasjonenes arbeid
- spre og arkivere informasjon og dokumentasjon

Hovedmålene for programmet er:

- Bidra til økt bevissthet om en europeisk kulturell identitet og medborgerskap basert på grunnleggende felles verdier som blir synlige gjennom de influens, utveksling og utvikling som er knyttet til de kulturelle rutene.
- Fremme mellomkulturell og mellomreligiøs dialog gjennom en økt forståelse for europeisk historie
- Verne og utvikle kultur- og naturarven som grunnlag for bedre livskvalitet og som en kilde til sosial, økonomisk og kulturell utvikling.
- Gi kulturturisme anseelse og verdighet, med fokus på bærekraftig utvikling.

De kulturelle rutene er delt opp i ulike temaer, og det er etablert kriterier for hvilke temaer som anerkjennes innenfor programmet. Resolusjon (98)4 utgjør det formelle rammeverket for samarbeid mellom de 48 landene som har underskrevet den europeiske kulturkonvensjonen (ETS no18, 1954). Disse landene kan også foreslå nye ruter som må oppfylle kriteriene for å være aktuelle kandidater til programmet:

- Temaet må være representativt for europeiske verdier og felles for flere europeiske land
- Følge en historisk rute (hvis det gjelder kulturturisme) eller en nylig anlagt rute
- Temaet må være gjenstand for forskning og utvikling og bidra til å etablere langsiktige og brede samarbeidsprosjekter innenfor prioriterte områder for forskningen i flere land
- Temaet må danne grunnlag for gode eksempler og innovative tiltak innenfor kulturell turisme og bærekraftig utvikling
- Temaet må danne grunnlag for kulturellutveksling og studieutveksling for unge europeere

- Temaet må være av betydning for europeisk minne, historie og kultur, referere til minst en av programmets fokusområder (folk, migrasjon, sivilisasjonsforflytning) og bidra til å belyse Europas diversitet i dag.
- Være drevet av en eller flere uavhengige organiserte nettverk i form av en organisasjon eller forening

Pilegrimsruten til Santiago de Compostela ble utnevnt som det første eksemplet på en slik rute og har blitt en inspirasjonskilde og et referansepunkt for videre aktivitet. Europarådet har foreløpig utnevnt 14 hovedruter og 10 underordnede kulturelle ruter hvorav to er pilegrimsruter. Pilegrimsruten til Santiago de Compostela var den første ruten som ble anerkjent av programmet i 1987. Via Francigena ble utnevnt som kulturell rute i 1994 og som hovedrute i 2004.

Hovedruter:

- The Santiago De Compostela Pilgrim Routes ; Pilgrim Routes
- The Mozart Route; Historical and Legendary Figures of Europe
- The Legacy of Al-Andalus
- The Route of the Castilian Language and its Expansion in the Mediterranean: The Sephardic Routes
- The Hansa
- Parks and Gardens, landscape
- The Viking Routes; Vikings and Normans
- The Via Francigena; Pilgrim Routes
- Saint Martin de Tours, a great European figure, a Symbol of sharing
- The Jewish Heritage Routes
- The Clunisian Sites in Europe
- The Routes of the Olive Tree
- The Via Regia
- The Transromanica – Routes of Romanesque art in Europe

Andre kulturelle ruter:

- Architecture without Frontiers: Rural Habitat
- The Schickhardt Route; Historical and Legendary Figures of Europe
- The Wenzel and Vauban Routes; Military Architecture in Europe
- The Iron Route in the Pyrenees; Industrial Heritage in Europe
- The European Iron Trail in Central Europe
- The Route of Don Quixote
- The Saint Michael's Ways
- The Phoenicians' routes
- The European Route of Migration Heritage
- The Via Carolingia

European Heritage Network (HEREIN)

Det europeiske kulturarvsnettverket (HEREIN) er opptrettet som et informasjonssystem som samler og formidler nasjonale tjenester for kulturminnevern i de ulike landene i Europarådet. Siden etableringen i 1999 har nettverket blitt et referansepunkt for administrasjoner, fagansatte, forskere og NGOs som arbeider innenfor kulturminnefeltet. I 2007 er det 37 medlemsland i nettverket.

Atlas over kulturelle ruter

Siden Europarådet i 1988 utnevnte the European Institute of the Cultural Routes til å overvåke og kontrollere programmet for kulturelle ruter har det vært arbeidet med å etablere et atlas som skal presentere temaene og landene som deltar samt være en database for bibliografi, kart, aktører med mer.

Et slik leselig verktøy på instituttets nettside bidrar til å belyse omfanget og helheten i prosjektet og er et velegnet oppslagsverk. Atlaset vil være en historisk syntese av de valgte temaene og vise disse temaenes historiske og geografiske bredde. Atlasets database består av:

- En beskrivelse av nettverkene instituttet jobber med
- Spesifisere de ulike initiativene disse nettverkene driver
- Syntetiserende og detaljerte kart som synliggjør temaets geografiske og historiske utbredelse enten det er historiske veger, handelsforbindelser, kulturelle nettverk mm

4.2. ICOMOS (*International Council on Monuments and Sites*)

ICOMOS er en faglig sammenslutning med 7500 medlemmer på verdensbasis som arbeider for vern og beskyttelse av kulturarven. Det er den eneste globale frivillige organisasjonen av denne typen som arbeider for å fremme teori, metodologi og vitenskapelige teknikker for bevaring av arkeologisk og arkitektonisk kulturarv. Virksomheten er basert på prinsippene nedfelt i Venezia-charteret (International Charter on the Conservation and Restoration of Monuments and Sites 1964).

Det ble i 1998 opprettet egen vitenskapelig komité for kulturelle ruter innenfor ICOMOS (International Scientific Committee on Cultural Routes www.icomos-ciic.org) med formål å fremme identifisering, studier og utvikling av kulturelle ruter og deres betydning. Komiteen arrangerer møter, konferanser og seminarer samt utarbeider handlingsplaner for ICOMOS videre aktiviteter og prioriterte oppgaver for arbeidet med kulturelle ruter. Denne aktiviteten samt publikasjoner fra dette arbeidet har skapt en vitenskapelig base for identifiseringen av kulturelle ruter og en metodologi for hvordan dette feltet arbeides med. Dette er bla grunnlaget for utarbeidelsen av et charter for kulturelle ruter. Komiteen har også ansvar for å samarbeid med universiteter, forskningsinstitusjoner og offentlige og private virksomheter.

Til ICOMOS 15. generalforsamling, som ble avholdt i Kina i 2005, ble det lagt fram forslag til dette charteret (www.international.icomos.org/xian2005/culturalroutes-draft.pdf). Med utgangspunkt i Venezia-charteret som trekker opp retningslinjer for bevaring og restaurering utvikles også chartere for deltemaer eller særskilte sektorer. Planen er at charteret for kulturelle ruter skal bearbeides videre og legges fram og eventuelt vedtas på ICOMOS neste generalforsamling i Quebec, Canada i september 2008.

I charteret framheves at kulturelle ruter representerer en kvalitativt ny tilnærming til hva det vil si å ivareta et kulturminne. Kulturelle ruter representerer en interaktiv, dynamisk og kontinuerlig prosess av menneskelig aktivitet og er et nytt konsept som beriker og illustrerer den økende globale tendensen at kulturarven tilnærmes med et flerdimensjonalt perspektiv og gir ny innsikt til forståelsen av denne kulturarven. Kulturelle ruter har blitt et betydningsfullt verktøy i forståelsen av kulturelle relasjoner og utveksling mellom de stedene og kulturene ruten strekker seg mellom og for forståelsen av både materielle og immaterielle kulturminner som representerer delte og felles røtter og influens. Dette introduserer en ny modell for bevaringsetikk som knyttes til felles verdier som gjerne krysser nasjonale grenser, som berører ulike forvaltningsnivåer og disipliner og som krever felles innsats og samarbeid. Gjennom å respektere den reelle verdien av hvert enkelt element anerkjenner og vektlegger den Kulturelle Ruten alle rutens elementer som grunnleggende deler av en helhet.

Konseptet kulturell rute avdekker innholdet i en kulturarv som er knyttet til menneskelig mobilitet og utveksling langs ruter som har oppstått for å betjene et særskilt formål eller en spesiell aktivitet. Rutene kan også avdekke ulike kulturers eller folkegrupperes motivasjon og vaner knyttet til det å forflytte seg eller hvorfor folk ferdes mot et felles mål.

Formålet med charteret er å:

- Etablere grunnleggende prinsipper og metoder for forskning som er spesifikk for kulturelle ruter og hvordan kulturelle ruter er relatert til tidligere etablerte kategorier for kulturell verdisetting
- Foreslå grunnleggende mekanismer for utvikling av kunnskap om, evaluering av og ivaretagelse av kulturelle ruter
- Definere retningslinjer, prinsipper og kriterier for bruk av kulturelle ruter som ressurs for bærekraftig sosial og økonomisk utvikling med respekt for autentisitet og integritet, formålstjenlig vern og historisk betydning
- Etablere basis for nasjonalt og internasjonalt samarbeid som grunnlag for forsknings- og utviklingsprosjekter relatert til kulturelle ruter samt finansiering av slike prosjekter.

En kulturell rute defineres i charteret som enhver kommunikasjonsåre som er fysisk avgrenset og karakterisert ved en spesifikk dynamikk eller historisk funksjonalitet. Kriteriene for å fylle dette er:

- Den må oppstå fra og reflektere interaktiv forflytning av folk så vel som flerdimensjonal, kontinuerlig og innbyrdes utveksling av varer, ideer, kunnskap og verdier mellom mennesker, land, regioner eller kontinenter over en betydelig tidsperiode
- Den må ha bidratt til en felles påvirkning av de berørte kulturene i tid og rom som reflekteres både i den materielle og den immaterielle kulturarven
- Den må ha bidratt til at historiske relasjoner og kulturelle verdier knyttet til ruten har blitt integrert i et dynamisk system

Videre beskriver charteret hvilke elementer som bidrar til å definere en kulturell rute:

1. Naturlig kontekst: Kulturelle ruter forekommer i en naturlig kontekst der ruten påvirker og bidrar til å karakterisere og berike denne konteksten som del av en interaktiv prosess
2. Innhold: En kulturell rute må nødvendigvis omfatte materielle elementer som bevitner kulturarven og er en fysisk bekreftelse på rutens eksistens. Dette kan være selve vegen, samlingssteder, steder for lagring, hvile og overnatting, havner, forsvarsanlegg, bruer, markeder, sykehus, tettsteder og byer, kulturlandskap, hellige steder med mer. Immaterielle kulturminner bidrar til å gi de ulike elementene mening og betydning som en del av helheten og som tegn på kommunikasjon og utveksling langs ruten.
3. Tverrkulturell betydning som helhet: En kulturell rute utgjør en verdi i sin helhet som er større enn summen av de ulike delementene og er det som gir ruten mening.
4. Dynamisk karakter: I tillegg til å omfatte fysiske spor av en historisk rute har kulturelle ruter en dynamisk faktor knyttet til menneskelige prosesser som kun er forståelige som kulturelle fenomener. Forståelsen av disse dynamiske elementene er nødvendig for den helhetlige forståelsen av rutens romlige og historiske dimensjon og som tilnærming til hvordan ruten skal ivaretas som kulturminne.

For å forstå og vurdere en kulturell rute foreslår charteret at følgende indikatorer anvendes:

- Rutens og det fysiske underlagets struktur
- Historiske data om bruken av ruten
- Kulturelle utslag og uttrykk med felles opprinnelse langs ruten

- Fysiske strukturer tilknyttet rutens funksjon
- Praksis og tradisjoner samt vaner av religiøs, rituell, språklig og kulinarisk karakter el.
- Gjensidig influens av aktivitet som musikk, kommunikasjon el.

Rutene klassifiseres så i 6 kategorier i henhold til:

- Territorielt omfang – lokal, regional, nasjonal, kontinental
- Kulturelt omfang – definert av hvilket område som utvikler og deler en kulturell prosess
- Mål eller funksjon – sosialt, økonomisk politisk eller kulturelt basert
- Varighet/Tidsramme – ruter som ikke lengre er i bruk og ruter som fortsatt er under utvikling
- Strukturell utforming – lineær, sirkulær, kryssende, radiell eller som nettverk
- Naturkontekst – land, vann eller andre fysiske omgivelser

Identifiseringen av en kulturell rute baseres på materielle spor, naturlig og geografisk kontekst, funksjonalitet, varighet, symbolsk og spirituell dimensjon som til sammen bidrar til å definere ruten og dens betydning. Kulturelle ruter skal tilfredsstillende autentisitet skriterier knyttet til naturlige og bygde omgivelser samt ta hensyn til både rutens definerende elementer og dens distinkte materielle og immaterielle karakter. For identifisering og evalueringsprosesser kan følgende kriterier vurderes:

- Uttrykk for dynamiske sosiale, økonomiske, politiske og kulturelle prosesser som har oppstått som følge av utveksling mellom områder
- Skjelne karaktertrekk som er felles for områder som er historisk eller kulturelt forbundet
- Belegg for mobilitet og relasjoner som har oppstått mellom folk eller ulike kulturer
- Spesifikke kulturelle trekk forankret i ulike samfunns tradisjoner
- Kulturarvselementer og kulturelle handlinger så som seremonier, festivaler, merkedager, religiøse feiringer som er felles for ulike samfunn/miljøer innefor områder tilknyttet rutens betydning og funksjon.

Avslutningsvis skisserer charteret en metodologi for forskning, vern, konservering, verdisetting, bruk og forvaltning av kulturelle ruter. Identifisering av ruten og dens delelementer er vesentlig samtidig som det redegjøres for hvilke verdier og kvaliteter som omfattes og en strategi for å ivareta disse. Utvikling av særskilte rettslige virkemidler for vern, bruk og forvaltning kan være aktuelt. For å fremme rutens innebygde verdi kreves en plan for hvordan kunnskap om ruten formidles og forankres og skaper interesse blant offentlige og private virksomheter.

- *Forskning/Identifisering* - Forskningsteam bør lokaliseres på sentrale steder langs ruten og være faglige sammensatte samarbeidsorganer. Identifisering av elementer bør ha fokus på de kulturhistoriske sporene som er relatert til bruken av ruten og dens funksjon og ikke andre typer kulturminner som finnes langs ruten.
- *Finansiering* - Balansert og koordinert støtte knyttet til de ulike stadiene av et prosjekt gjennom gjensidig forpliktende avtaler og etablering av prosjektgrupper som ivaretar forholdet til offentlige, private og ideelle aktører.
- *Vern/Konservering* - Kulturelle ruter krever nye virkemidler for vern og bruk. Bevaring av enkeltelementer er ikke tilstrekkelig, og det er nødvendig å utvikle en strategi og tilpassede virkemidler som sikrer at sammenhengen og helhetsverdien ivaretas.
- *Bærekraftig bruk/Forhold til turisme* - Ved bruk av kulturelle ruter som sosial og økonomisk utviklingsressurs er det spesielt viktig å ikke blande sammen konsepter for utvikling av turistruter og kulturelle ruter. Den kulturelle rutens integritet og historiske verdi må være styrende elementer for hvordan turisme håndteres i samsvar med konsekvensvurderinger og planer for lokal utvikling og deltakelse.
- *Forvaltning* - Forvaltning av kulturelle ruter fordrer at all aktivitet knyttet til forskning, vern, verdisetting og bruk utarbeides koordinert og i felles interesse. Dette krever

samsvar mellom lokale, nasjonale og gjerne internasjonale føringer samt etablering av virkemidler tilpasset vern av ruten mot risiko (eks negative følger av turisme)

- *Offentlig deltakelse* - Vern, bruk og formidling av en kulturell rute fordrer forankring og bevisstgjøring av beboere, næringsdrivende og andre aktører i områdene som deler ruten

UNESCO og andre internasjonale organisasjoner oppfordres i charteret til å etablere samarbeidsrutiner (finansielle, tekniske og logistiske) som bidrar til å fremme og implementere prosjekter tilknyttet kulturelle ruter som omfatter eller er interessant for mer enn ett land.

ICOMOS har også utarbeidet et charter for kulturturisme www.icomos.org/tourism/charter som ble vedtatt av ICOMOS' generalforsamling i oktober 1999. Formålet med dette charteret var formulert i 4 punkter:

- Å tilrettelegge for og oppmuntre alle som er involvert i vern og forvaltning av kulturarven å tydeliggjøre og gjøre tilgjengelig denne arven for vertssamfunnet og for besøkende
- Å tilrettelegge for og oppmuntre turistnæringen til å fremme og forvalte turismen på en måte som respekterer og utvikler kulturarven og den levende kulturen i vertssamfunnet
- Å tilrettelegge for og oppmuntre til dialog mellom verneinteresser og turistnæringen omkring verdien og sårbarheten forbundet med viktige kulturmiljøer og levende kulturer inkludert behovet for å oppnå en bærekraftig utvikling for disse
- Å oppmuntre dem som utarbeider planer og policyer til å utvikle detaljerte og etterprøvbare mål og strategier relatert til formidling og fortolkning av kulturmiljøer og kulturelle aktiviteter innefor en ramme for vern og konservering.

Charteret inneholder 6 prinsipper med underpunkter for hvordan disse målene skal følges opp og hvordan arbeidet gjennomføres:

1. Since domestic and international tourism is among the foremost vehicles for cultural exchange, conservation should provide responsible and well managed opportunities for members of the host community and visitors to experience and understand that community's heritage and culture at first hand.
2. The relationship between Heritage Places and Tourism is dynamic and may involve conflicting values. It should be managed in a sustainable way for present and future generations.
3. Conservation and Tourism Planning for Heritage Places should ensure that the Visitor Experience will be worthwhile, satisfying and enjoyable.
4. Host communities and indigenous peoples should be involved in planning for conservation and tourism.
5. Tourism and conservation activities should benefit the host community.
6. Tourism promotion programmes should protect and enhance Natural and Cultural Heritage characteristics.

4.3. UNESCO

Kulturelle ruter ble i februar 2005 anerkjent som en ny kategori verdensarv av UNESCO. Formålet med UNESCOs prosjekt for kulturelle ruter er å fremme felles kunnskap blant sivilisasjoner, kulturer og religioner gjennom en utvidet presentasjon av deres samhandling og felles influenser. Forståelsen av mekanismer og prosesser knyttet til slik samhandling, sett gjennom folkeminne over lang tid kan bidra til å fornye interkulturell dialog også i dag.

Konseptet kulturell rute indikerer en dynamisk drivkraft som er et resultat av forflytning og møter mellom mennesker og individer, sirkulasjon av varer og overføring av kunnskap,

evner, kultur og tro. Bevisstheten om dette konstituerer en verdifull kulturarv med uutslettelige historiske spor. UNESCO ønsker å stimulere til en positiv tilnærming mellom kulturer gjennom formidling og anerkjennelse av en felles kulturarv knyttet til ulike identiteter.

Dette er bakgrunnen for etableringen av prosjektet *Roads of Dialogue* som bla omfatter Silkeveien (The Silk Roads) og som også berører andre UNESCO-prosjekter som Kaukasusplanen, Den arabiske planen og Middelhavsprogrammet. UNESCOs Silkevei-prosjekt, som ble etablert i 1988 og gikk fram til 1998, undersøkte ulike typer kontakt og utveksling som fant sted langs rutene og den påvirkningen dette har hatt på historien og den moderne sivilisasjonen og bidro til å belyse de mange identiteter og det som er en felles kulturarv for

de som har vært involvert. Silkeveien ble valgt som pilotprosjekt i programmet siden dette omfattende nettverket av veier som krysser Eurasia i tillegg til å være en handelsrute bidro til å spre ideer, verdier, kulturer og kunnskap og medførte berikelse og teknologisk framskritt som grunnlag for oppblomstring og utvikling av flere sivilisasjoner.

Figur 19. Kulturell rute (bilde fra www.portal.unesco.org).

I løpet av prosjektperioden arrangerte UNESCO 5 ekspedisjoner langs ulike deler og varianter av ruten hovedsakelig med forskere og journalister som deltakere. I forbindelse med ekspedisjonene ble det også satt opp utstillinger og gjennomført seminarer og symposier som har bidratt til å belyse den kulturarven som er knyttet til Silkeveien og den aktiviteten som har foregått langs ruten. De fem ekspedisjonene vektla å dekke flere land, ulike reisemåter, ulike naturomgivelser og ulike folkeslag for å vise noe av bredden i det nettverket av veier som utgjør Silkeveien og varte fra 9 dager til 9 uker:

- The Desert Route from Xian to Kashgar in China (20.juli-3.august 1990)
- The Maritime Route from Venice to Osaka (13.oktober 1990-9.mars 1991)
- The Steppe Route in Central Asia (18.april-17.juni 1991)
- The Nomads' Route in Mongolia (10.juli-5.august 1992)
- The Buddhist Route, Part I - Nepal (21-30.september 1995)

Siden prosjektet ble lansert i 1988 har det vært fokusert på å utvikle studiesentre og internasjonale forskningsprogrammer samt å sikre bærekraft gjennom nettverkene som etableres. Det er blant annet etablert forskningssentre i Samarkand i Usbekistan, Ulan Bator i Mongolia og i Fuzhou i Kina.

Ekspedisjonene resulterte også i at fem internasjonale forskningsprogrammer ble inkludert i UNESCO-prosjektet:

- Et studium av språk og manuskripter tilknyttet Silkeveien
- Studier og bevaring av caravanseraier og postsystemer
- Samling og studie av petroglyfer i Sentral-Asia
- Bruk av fjernovervåking av arkeologiske funnsteder
- Fortellinger langs Silkeveien

Andre *Roads of Dialogue*-prosjekter er:

- The Slave Route (etablert 1993)
- The Iron Roads in Africa (etablert 1995)
- The Routes of al-Andalus (etablert 1995)

Disse rutene/prosjektene forteller alle en historie som er knyttet til forflytning av mennesker og er tilknyttet et historisk tema for hvorfor denne forflytningen har funnet sted.

Det interkulturelle *Roads of Dialogue*-prosjektet, og spesielt Silkevei-prosjektet, ble lansert med tanke på å passe innenfor rammen av verdensåret for kulturell utvikling (1988-1997). Ved å analysere globale endringer utløst av møter mellom mennesker og kontinenter utgjør disse kulturelle rutene en historisk og geografisk dialog gjennom århundrer og bidrar til å berike debatten omkring interkulturell dialog i det moderne samfunnet. Aktiviteter knyttet til for eksempel kulturell turisme muliggjør genuin dialog mellom besøkere og vertskap, kan stimulere til nye former for samarbeid, gi økt kunnskap om ulike landområders kulturarv og bidra til økonomisk og samfunnsmessig utvikling.

UNESCO har også et eget program for kulturell turisme med formålet å skape en kresen og skjønnsom type turisme som baserer seg på andre folkegruppers kulturer. I lys av turistindustriens økonomiske makt kan turismen både være en dødelig fiende og en ressurs for utvikling og UNESCO ønsker derfor å utvikle globale strategier som grunnlag for hvordan handlingsrettede og progressive planer og strategier iverksettes internasjonalt, regionalt og lokalt. Det er UNESCOs mål å bistå sine 191 medlemsland i å tilrettelegge policyer for forholdet mellom kulturell diversitet, turisme og interkulturell dialog samt turisme og utvikling som et bidrag til å bekjempe fattigdom, beskytte miljøet og en samlet anerkjennelse og forståelse av ulike kulturer.

Figur 20. Silkeveier (foto fra www.flickr.com).

5. Lærdom og overføringsverdi

Målet for pilotprosjektet Pilegrimsleden er å øke interessen for og få flere til å bruke pilegrimsleden. Koblingen til verdiskapingsprogrammet er å se hvordan kulturarven knyttet til pilegrimsleden og pilegrimstradisjonen kan bidra til å oppnå dette målet.

Referanseprosjektene som er gjennomgått i denne rapporten er valgt ut både med tanke på vise hvordan andre ruter og reisemål organiseres og tilrettelegges for bruk og med tanke på å identifisere hvordan kulturarv og tradisjoner knyttet til disse rutene/stedene er en del av motivasjonen for den aktiviteten som foregår i dag. Prosjektene som er gjennomgått er ment å ivareta ulike aspekter av det som antas å være både utfordringen og potensialet for at pilegrimsleden skal bli et vellykket prosjekt ut fra verdiskapingsprogrammets kriterier.

Det er i arbeidet med denne rapporten bare i liten grad gått inn på hvilke kvaliteter og muligheter som faktisk finnes langs pilegrimsleden og venter på å videreutvikles i tråd med både pilegrimsprosjektets mål om økt bruk og verdiskapingsprogrammets målsetting om kulturell, sosial, miljømessig og økonomisk effekt. Avslutningsvis antydes likevel noen mulige angrepspunkter basert på hva som har vist seg å være bærende elementer i prosjektene som er gjennomgått og hva som kan være en hjelp videre for de som kjenner og kan utnytte kulturarven knyttet til pilegrimsleden til Nidaros.

5.1. Pilegrimsleden som kulturell rute

Erfaring fra andre lands arbeid med identifisering og etablering av pilegrimsleder tyder på at Europarådets anerkjennelse gir verdifull støtte, men er prisgitt en koordinert nasjonal innsats for å nå sine mål (Aerts 1988). Europarådets mål og verdier for utvikling av kulturelle ruter er sammenfallende med retningslinjene for arbeidet som er igangsatt med pilegrimsledene. Pilegrimsvegene til Nidaros oppfattes å fylle kriteriene for å være aktuell kandidat til programmet, og en status som europeisk kulturvei vil både kunne være et løft for arbeidet med pilegrimsleden og en mulighet til å synliggjøre leden nasjonalt og internasjonalt.

For å identifisere hvilken kulturarv pilegrimsleden representerer og hvilke kulturminner som bidrar til å fortelle denne historien kan det være fornuftig å ha som utgangspunkt de kriteriene ICOMOS og Europarådet legger til grunn for defineringen av kulturelle ruter. Som Alberto Carreno påpeker er det også en rettesnor at en kulturell rute verken er oppfunnet eller designet, men oppdaget (Carreno 2004). Mange av kulturminnene som finnes langs pilegrimsleden har ingen åpenbar sammenheng med pilegrimsvandringene. Disse kulturminnene kan være grunnlag for å fortelle en bredere historie enn pilegrimshistorien langs leden, men med utgangspunkt i pilegrimsvandringen og pilegrimsleden som kulturminne er det først og fremst aktiviteter knyttet til pilegrimsvandringene som definerer kulturminnet. Dette kan være bla fysiske spor, historiske hendelser, aktiviteter forbundet med pilegrimstrafikken, natur- og kulturlandskap som kan ha påvirket og som har blitt påvirket av aktiviteten, myter og fortellinger med mer.

Det finnes i tillegg en rekke kulturminner langs leden som er av nyere dato enn det som kan kobles til pilegrimsaktivitet, som er tilknyttet deler av leden som del av en bredere infrastruktur eller som av andre grunner er lokalisert langs det som er definert som pilegrimsleden i dag.

Innenfor verdiskapingsprogrammet er målet først og fremst å omsette kulturminner til å bli en utviklingsressurs. Dette gjelder ikke nødvendigvis kun kulturminnene som er en del av pilegrimshistorien. I formidlingsammenheng og overfor et eventuelt ønske om å bli anerkjent som europeisk kulturvei bør imidlertid kulturminnene kunne knyttes tematisk sammen og bidra til å formidle et tema som er representativt og har betydning for europeisk minne. Pilegrimstradisjonen har en slik plass i europeisk historie, og dersom målet er å oppnå status

som europeisk kulturvei bør en rendyrking av kulturminnene knyttet til pilegrimstradisjonen vurderes. ICOMOS' forslag til kriterier for kulturelle ruter er noe åpnere i forhold til tematisk kontekst, og mer opptatt av at aktiviteten langs ruten skal ha hatt en påviselig effekt på stedene som berøres av ruten og at det skal finnes materielle elementer som bevitner rutens eksistens. Kulturminnene som framheves langs pilegrimsleden kan ut fra dette utvides fra kun å være forankret i pilegrimstradisjonen til også å innbefatte spor etter ferdsel langs denne ruten generelt. Utover disse "begrensningene" knyttet til formell status finnes kulturhistoriske elementer lokalisert langs eller i nærhet av pilegrimsleden som både kan styrke og utfylle pilegrimsleden som verdiskapingsprosjekt basert på kulturminner.

5.2. Kulturminner og lokaliteter langs leden

Det er innenfor rammen av arbeidet med denne rapporten ikke vært rom for å gå inn på hvilke kulturminner som er tilstede langs leden. Noen typer kulturminner er imidlertid tradisjonelt knyttet til pilegrimsaktiviteten og kan forventes å finnes ut fra det som oppfattes som pilegrimskulturen. Dette kan være et nyttig utgangspunkt for å identifisere og tydeliggjøre hvilke spor etter pilegrimsaktivitet og annen ferdsel som finnes og hvor stort omfanget av denne typen kulturminner faktisk er.

Steder

På strekningen fra Oslo til Nidaros gikk pilegrimene gjennom steder som var utgangspunkt for ledens lokalisering og bidro samtidig til at steder ble knyttet sammen og ble brukt på nye måter. Steder som i dag passerer av leden har i ulik grad en historie som kan kobles til pilegrimsaktiviteten. Det finnes ulike *indikatorer* for å identifisere pilegrimsspor på disse stedene og et potensial for utnyttelse av disse sporene knyttet til hvor langs leden de ligger, hvordan stedene er tilgjengelige og kan tilrettelegges samt hvilke andre verdier og tilbud som enten konkurrerer eller samspiller med disse sporene. Indikatorer på pilegrimsaktivitet er for eksempel stedsnavn, opprettelsen av menigheter/ordener, kirker, kors, altere, bruer og overnattingssteder. Ikke alle nødvendigvis eksklusive for pilegrimer, men som et tegn på at en omfattende ferdsel fant sted og at pilegrimsvandringene var en del av dette. For eksempel finnes det "Olavskirker" på Skedsmo, Ringsaker og i Lom som kan kobles til Olavstradisjonen og som er med på å definere steder langs leden. Med «Olavskirker» menes kirker der St. Olav, alene eller sammen med andre helgener, ble nevnt som kirkens navne- eller vernehelgen da de ble innviet. Fra før-reformatisk tid (før 1537) finnes det minst 340 Olavskirker og Olavskapeller. Kors har gjerne vært plassert ved naturlige rasteplasser på høydedragene, ved veikryss og broer der veifarende kunne ha en stille bønnestund.

Figur 21. Ringsaker kirke (foto fra www.pilegrim.info).

Figur 22. Kors ved Ståheim og Ringen og mulig bønnestein langs leden fra Oslo til Nidaros (foto fra www.pilegrim.info).

Pilegrimsleden går gjennom et variert kulturlandskap med byer/tettsteder, jordbruksbygder og fjell. Dette gir rom for utvikling av et bredt spekter av steder langs leden både med tanke på hva som vektlegges av pilegrimstradisjonen og hva som fokuseres på som kvaliteter. "Hellige" steder langs leden kan for eksempel være knyttet til fysiske spor eller hendelser knyttet til Olavstradisjonen, men kan også utvikles som *stille steder*, *utkikkspunkter* eller *rituelle poster* langs leden tilpasset det som etterspørres av dagens pilegrimer. Pilegrimskontorer og besøkssentre, så som stoppestedene langs leden til Santiago de Compostela og besøkssentret i Harpers Ferry langs *the Appalachian Trail* kan utvikles flere steder uten at dette bør komme i konflikt med Nidaros som selve målet for pilegrimsvandringen. Utvikling av slike steder langs leden vil også kunne være viktige stimuli lokalt og som markering av at leden har en lokal forankring og ikke bare passerer på veien til Nidaros. Gjenoppsettelse av fergeskyss til Sundet kombinert med overnatting på gården som har røtter tilbake til 1100-tallet er én måte å kombinere tradisjonen med mulighet for å lage et stedegent tilbud på.

Figur 23. Fergevent ved Sundet (foto fra www.pilegrim.info).

Flere stedsnavn, som Spetalen (ventelig av hospital som kan ha vært brukt av pilegrimer) knyttes til pilegrimstradisjonen. Overnattingssteder er i dag etablert flere steder langs leden tilpasset pilegrimstradisjonen.

Ruten

Hovedfokus for verdiskapingsprosjektet har vært den delen av pilegrimsleden som går gjennom Nord- og Sør-Trøndelag og Oppland. Dette er en del av hovedleden fra Oslo til Nidaros, og leden er i stor grad definert uten at den eksakte traseen nødvendigvis er endelig etablert på alle delstrekninger. I tillegg til denne hovedleden består pilegrimstradisjonen tilknyttet Olavsarven av ulike tilførselsårer til hovedleden og også andre leder inn mot Nidaros. Jf diskusjonene som har foregått i etterkant av Santiago de Compostela-deklarasjonen i 1987 utløste det å definere og identifisere pilegrimsruten et omfattende forskningsarbeid og utvikling av indikatorer som kan bekrefte/avkrefte hvorvidt en pilegrimsrute er til stede. Dette medførte til en viss grad et grunnlag for fokus på leden, men samtidig en mulig utydeliggjøring av hva som var ønskelig å vektlegge og formidle.

Et fokus på pilegrimsålet Nidaros legitimerer i stor grad alle veier som kan sies å ha vært brukt av pilegrimer som interessante leder. Dersom hovedmålet er å utvikle pilegrimsleden fra Oslo til Nidaros som kulturminne og ressurs, og med ekstra fokus på Oppland og Trøndelag, er det imidlertid spor og tradisjoner som belyser aktiviteten langs denne ruten som er det sentrale innenfor rammen av pilotprosjektet. Jf det økte fokuset på Santiago de Compostela etter 1987 ble det lagt ned et betydelig arbeid i å identifisere stadig nye ruter som del av pilegrimsleden, noe som delvis både medførte at kirker, gravminner og steder ble tillagt egenskaper som knyttet dem til St. Jakob snarere enn å identifisere hvilke levninger som faktisk finnes (Röckelein and Wendling 1988).

Et hovedfokus på denne delen av leden gjør ikke andre leder mindre sentrale som en del av Olavsarven, men som en del av verdiskapingsprosjektet og som pilot for utvikling av resten av leden vil det være viktig å tydeliggjøre potensialet spesielt langs denne strekningen. Olavstradisjonen vil være den bærende fortellingen om leden, men også andre aktiviteter og formål knyttet til bruk av dette som ferdselsåre kan bidra til å befeste ruten som det sentrale kulturminnet.

Leden følger hulveier og Kongeveier, krysser elver via bruer og veksler gjennom å gå langs stier og asfaltert vei. Dette er i seg selv viktige samferdselshistoriske kulturminner hvorav pilegrimene utgjør en av flere grupper av ferdsende i mengde og tid som har bidratt til at dette kan betraktes som en historisk rute.

Figur 24. Pilegrimslede og samferdselshistorie (foto fra www.pilegrim.info).

Historier og hendelser

Pilegrimsvandringenes åndelige forankring har gjerne både religiøse og mytologiske elementer. Mirakler og jærtegn er gjerne knyttet til martyrs og helgeners gravsteder eller relikvier eller også til steder langs ledene som er knyttet til hellige personers opplevelser eller handlinger. Så også med Olav den Hellige og Olavstradisjonen.

Kort tid etter at Olav ble kåret til helgen i 1031 fortelles det om undere og jærtegn ved Olavs levninger som dannet grunnlaget for at Nidaros og Stiklestad ble etablert som valfartssteder. Feiringen av Olsok, er knyttet til kåringen av Olav som helgen, og Olavsfestdagene, som nå går over 10 dager, innledes med Olavsvake den 29.juli. Feiringen av Olsok er i seg selv en tradisjon som har vart siden Olavs helgenkåring der folk fra fjern og nær har kommet til Nidaros for å gjøre bot og bedring, men også for å bytte og selge varer, høre nytt og bli underholdt av omreisende gjøglere og skuespillere.

Myter og mirakler knyttet til steder og hendelser langs leden kan både være knyttet direkte til Olav den Hellige og til erfaringer og opplevelser pilegrimsvandringene har bidratt til å skape.

Mennesker

Leden går gjennom ulike deler av landet der lokale tradisjoner både kan ha påvirket og blitt påvirket av pilegrimskulturen. I de tidlige beskrivelsene av leden til Santiago de Compostela beskrives de ulike folkegruppene som passerer med svært ulike kvaliteter når det gjelder framferd og tradisjoner. Leden til Nidaros passerer også landsdeler der ulike dialekter, mattradisjoner og lokalt næringsgrunnlag har møtt pilegrimene og som pilegrimene har bidratt til å knytte sammen.

Også i dag representerer den lokale koloritten langs leden et verdigrunnlag som utgjør et utviklingspotensial for hvordan pilegrimsleden og lokalsamfunnene kan samhandle. Det er i dag stor fokus på å vise lokalt næringsliv, lokal kultur og lokale produkter, for eksempel med tanke på mat, som en del av å utvikle lokal identitet og levedyktige lokalsamfunn. Spesielt framveksten av reiseliv som et sentralt næringsgrunnlag har bidratt til å utvikle lokale og unike tilbud som attraksjoner og trekkplastre.

Opplevelser knyttet til møtet med mennesker, både medvandrere og lokal befolkning på steder som passerer, har alltid vært en sentral del av det å dra på pilegrimsvandring. Tilrettelegging for dette møtet bør i tråd med pilegrimstradisjonen ikke i for stor grad være et kommersielt fundert tilbud, men noe som både ivaretar pilegrimenes grunnleggende søken etter nøkternhet og enkelhet og samtidig åpner for at lokalsamfunnene kan nyte godt av pilegrimenes bruk og behov.

Motivasjonen

Motivasjonen for å dra på pilegrimsvandring er kanskje det viktigste "kulturminnet" knyttet til pilegrimstradisjonen. De begrensede materielle levningene fra pilegrimskulturen gir i begrenset grad grunnlag for å dyrke eller formidle denne tradisjonen, men det å forstå motivasjonen for vandringen i historisk sammenheng og omsette dette til hva som er beveggrunn for de som i dag legger ut på vandring framstår som den sentrale kulturverdien i forhold til det som er ønskelig å ivareta og å skape.

Pilegrimsvandringen vil først og fremst være en religiøst forankret aktivitet. Jf Nygård mfl må det religiøse aspektet være til stede for at noe kan kalles en pilegrimsreise (Nygård 1996). Tilknytningen og forholdet til det religiøse er av en annen art i dag enn det som dannet utgangspunktet for pilegrimsvandringene på 1000-tallet, men noen kjerneverdier knyttet til pilegrimskulturen er sterkt forankret i religiøs fordypning. Dette tilsier en tilrettelegging av dagens pilegrimstilbud som for eksempel evner å balansere mellom religiøs fordypning og masseturisme for at pilegrimsleden skal ivaretas ut fra en historisk fundert motivasjon. For å treffe den religiøse motivasjonen vil det ventelig også være viktig å finne en "norsk" variant av vandringen som gjenspeiler både historisk og nåtidig tilnærming til religiøsitet. Den protestantiske tradisjonen kan slik avføde andre behov for opplevelsen av religiøs fordypning enn den katolske for eksempel i forholdet til å dyrke helgener og hellige steder.

Å identifisere en "norsk" variant vil også kunne gi seg utslag i hvilke kvaliteter som framheves og hva som tilbys for å motivere til økt aktivitet langs leden. Pilegrimsrutene er ikke

hovedsakelig den raskeste veien fram til et gitt mål, men en aktivitet som har et formål i seg selv og hvor hvert skritt utgjør vandrerenes møte med verden.

Naturen

Forholdet til naturen er sentralt både i norsk religiøsitet og i holdninger til friluftsliv og utendørsaktivitet. Koblingen mellom den religiøst forankrede vandreren og den natursøkende turgåeren er dermed åpenbar i målet om å øke aktiviteten langs pilegrimsleden.

Fjell kan framstå både som hellige steder og attraktive for utøvelsen av friluftsliv, og Dovrefjell utgjør et forankringspunkt langs leden som tilfredsstillende begge disse formålene for å legge ut på vandring.

Forholdet mellom det religiøse og naturen gjenspeiles også i den norske flora hvor flere av plantene som kan finnes langs leden kan kobles til Olavstradisjonen og har navn som Olavsstake, Munkelus/Hundetunge og Olavsskjegg. Dette er dermed også grunnlag for både religiøs fordykning og opplevelse av norsk natur på veien til Nidaros.

Figur 25. Olavskilden ved Bergseng (foto fra www.pilegrim.info).

Figur 26. Bading ved Gisna (foto fra www.pilegrim.info).

Vann, i form av drikkekilder, elver som skal krysses og badeplasser er et sentralt element knyttet til både religiøs og naturbasert vandring. For den beskjedent utrustede pilegrimen var og er dette nødvendige stasjoner for påfyll og gjerne stoppesteder for avkjøling og renselse. Spesielt er drikkekilder gjerne koblet til religiøse opplevelser, og folketroen gjorde Olav til opphavsmann for en rekke kilder og brønner der besøkende kunne be om helbredelse og takke Gud med gaver og bønn. Olavskilden ved Bergseng sør for Lillehammer er en av disse kildene langs pilegrimsleden. Kildenes helbredende kraft kunne gjelde hele året, men mange hadde størst kraft ved jonsoktid. Olavskildene var mest virkningsfulle ved olsok. En del kilder var virkningsfulle bare en spesiell dag eller bare en spesiell kveld. Noen steder krevde at kilden måtte oppsøkes flere år i strekk for å oppnå full helbredelse. Kildene kunne kurere det meste, men noen få kilder helbredet bare visse sykdommer (Luthen 1996).

Skriftlig kildemateriale

Pilegrimskulturen er i stor grad knyttet til vandringen, og det er opp gjennom historien produsert en begrenset skriftlig dokumentasjon på aktiviteten. For oppmerksomheten knyttet til Santiago de Compostela har det ventelig likevel vært av stor betydning at det finnes en St. Jakobs bok som både forankrer, dokumenterer og bidrar til å definere pilegrimsaktiviteten. Både som grunnlag for religiøs fordykning og historisk forskning utgjør St. Jakobs bok en unik kilde for pilegrimskulturen.

For annen skriftlig dokumentasjon av pilegrimskulturen har det vist seg at anbefalingsbrev og sertifikater som pilegrimene ble utstyret med utgjør viktig historisk kildemateriale.

Testamenter har også vist seg å være viktige kilder til middelalderens pilegrimer ved at pilegrimen gjerne testamenterte oppsparte midler og eiendeler til arvinger før de la ut på vandring.

Dagens guidebøker og reisebøker som beskriver pilegrimsruter og pilegrimsmål utgjør en sentral del av å skape en ny pilegrimsaktivitet og er viktige bidrag i å opprettholde og formidle tradisjonen.

I utviklingen av pilegrimsleden som verdiskapingsprosjekt vil det være av stor betydning at det som finnes av historisk kildemateriale samles og at dagens aktivitet dokumenteres skriftlig og gjennom fotografier. Nettsiden tilknyttet pilotprosjektet www.pilegrim.info er i denne sammenheng en sentral kilde og formidlingskanal.

Andre kulturminner langs leden

Utover det som er pilegrimsrelaterte kulturminner går pilegrimsleden gjennom kulturlandskap og bebygde områder med stor tidsdybde og lange tradisjoner for ferdsel, handel og bosetting uavhengig av pilegrimsaktiviteten. Både før, under og etter det som kan sies å være pilegrimsaktivitetens mest sentrale epoke (1050-1500) har områdene langs leden vært befolket, og historiske spor finnes i dag langs det meste av ruten som både kan tilføre pilegrimsleden ekstra attraksjoner og samtidig bli synliggjort gjennom en økt aktivitet langs pilegrimsleden. Eksempler på dette er:

- Oppland fylke er det fylket i landet med flest fredede hus, ca 600 eller en femtedel av den samlede fredede bygningsmassen i landet, hvorav mange ligger innenfor det som kan vurderes som influensområde for aktiviteten langs leden.
- Hulveier, Kongeveier og handelsruter utgjør sentrale samferdselsminner som delvis sammenfaller med pilegrimsleden
- Jordbrukslandskap med bebyggelse, dyrket mark og skog/utmark utgjør en sentral ramme for leden både før og nå
- Overnattingssteder og skysstasjoner med en lang tradisjon for å huse veifarende finnes langs hele leden

Figur 27. På vei mot målet, Fægingbrekkja (foto fra www.pilgrim.info).

6. Referanser/Litteratur

- Aerts, Dirk 1988. Santiago pilgrim routes in Belgium – Results and observations. Unpublished paper on Europarådets kongress, Bamberg, Tyskland 29.09-01.10.88.
- Carreno, Alberto Martorell 2004. Cultural Routes: Tangible and intangible dimensions of cultural heritage Unpublished paper, s. 7.
- Engvig, Jan Petter, Randi Bjørshol Wærdahl and Haavar Simon Nilsen 2005. Vandring i åpent landskap - Pilegrimsveien til Santiago de Compostela. Kom Forlag, Kristiansund.
- Giuriati, Paolo 1996. Pilegrimer og pilegrimsvandringer i dag. I Pilegrimen – valfartsmotiv og valfartsmål. Redigert av Gustav Erik Gullikstad Karlsaune. Tapir forlag, Trondheim.
- Luthen, Eivind 1996. Til Nidaros - på pilegrimsveien fra sør. I: Pilegrimen - valfartsmotiv og valfartsmål. Redigert av Gustav Erik Gullikstad Karlsaune. Tapir forlag, Trondheim.
- Melczer, William 1993. The pilgrim's guide to Santiago de Compostela. Italica Press, New York.
- Mohan, Richard 2007. Lough Derg - St. Patrick's purgatory.
- Nygård, Mette 1996. -og veggene falle så vide-Om gamle og nye pilegrimsmaal. Forum/Aschehoug, Oslo.
- Owen, Ruth, Dimitrios Buhalis and Daniël Pletinckx 2004. Developing the tourism aspects of a cultural route. Unpublished paper on The 5th International Symposium on Virtual Reality, Archaeology and Cultural Heritage. EUs 6. rammeprogram, EPOCH.
- Plötz, Robert 1988. Pilgrims and pilgrimages yesterday and today, around the example of Santiago de Compostela. Unpublished paper on Europarådets kongress, Bamberg, Tyskland 29.09-01.10.88.
- Röckelein, Hedwig and Gottfried Wendling 1988. Following in the footsteps of the Santiago pilgrims in the Upper Rhineland. Unpublished paper on Europarådets kongress, Bamberg, Tyskland 29.09-01.10.88.
- Sampedro, Dr Elias Valiña 1993. The Way of St James - The Pilgrimage Route to Santiago de Compostela. Roger Lascelles, Brentford.
- Annen litteratur**
- Appalachian Trailway News 2000. Trail Years – A History of the Appalachian Trail Conference, Special 75th Anniversary Issue, Editor Robert A. Rubin.
- Arrondo, Eusebio Goecoechea 1969. Guidebok.
- Karlsaune, Gustav Erik Gullikstad red. 1996. Pilegrimen – valfartsmotiv og valfartsmål, Tapir forlag, Trondheim.
- MacKaye, Benton 1921. An Appalachian Trail: A Project in Regional Planning, Journal of the American Institute of Architects no 9, s. 325-30.

Mohan, Richard 2007. Chronology 1967-2007. (Upublicert).

Sampedro, Dr Elias Valina 1992. El Camino de Santiago, Guia del Peregrino a Compostela, Vigo.

Roger Lascelles 1993. The Way of St James – The pilgrimage Route to Santiago de Compostela. Middelsex, UK.

Vedlegg

Vedlegg 1

Rammeverk for klassifisering av kulturelle ruter (fra Owen, Ruth, Buhalis Dimitrios og Pletinckx, Daniël (2004) Developing the tourism aspects of a cultural route).

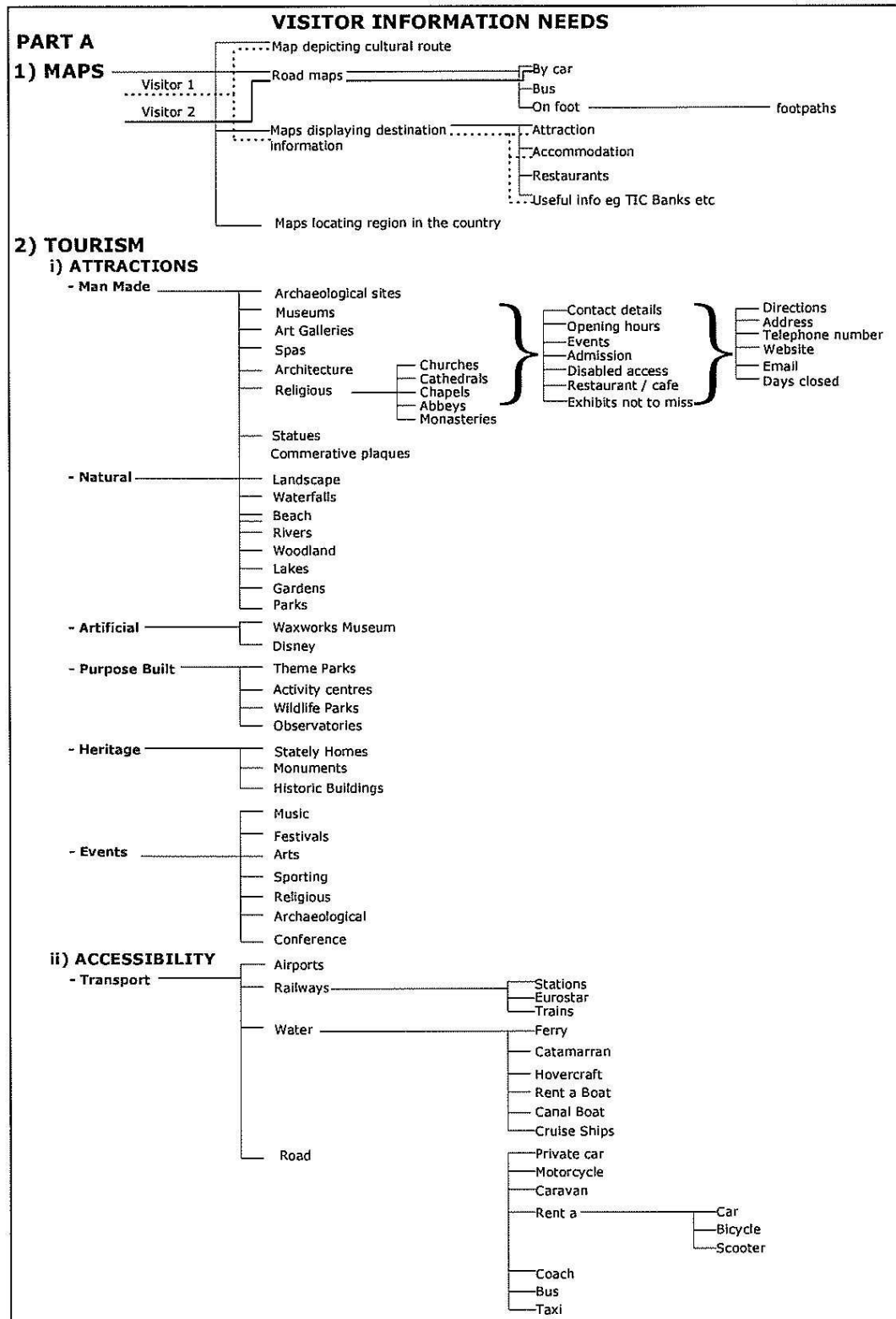

Figure 1: Sample of the cultural route tree diagram

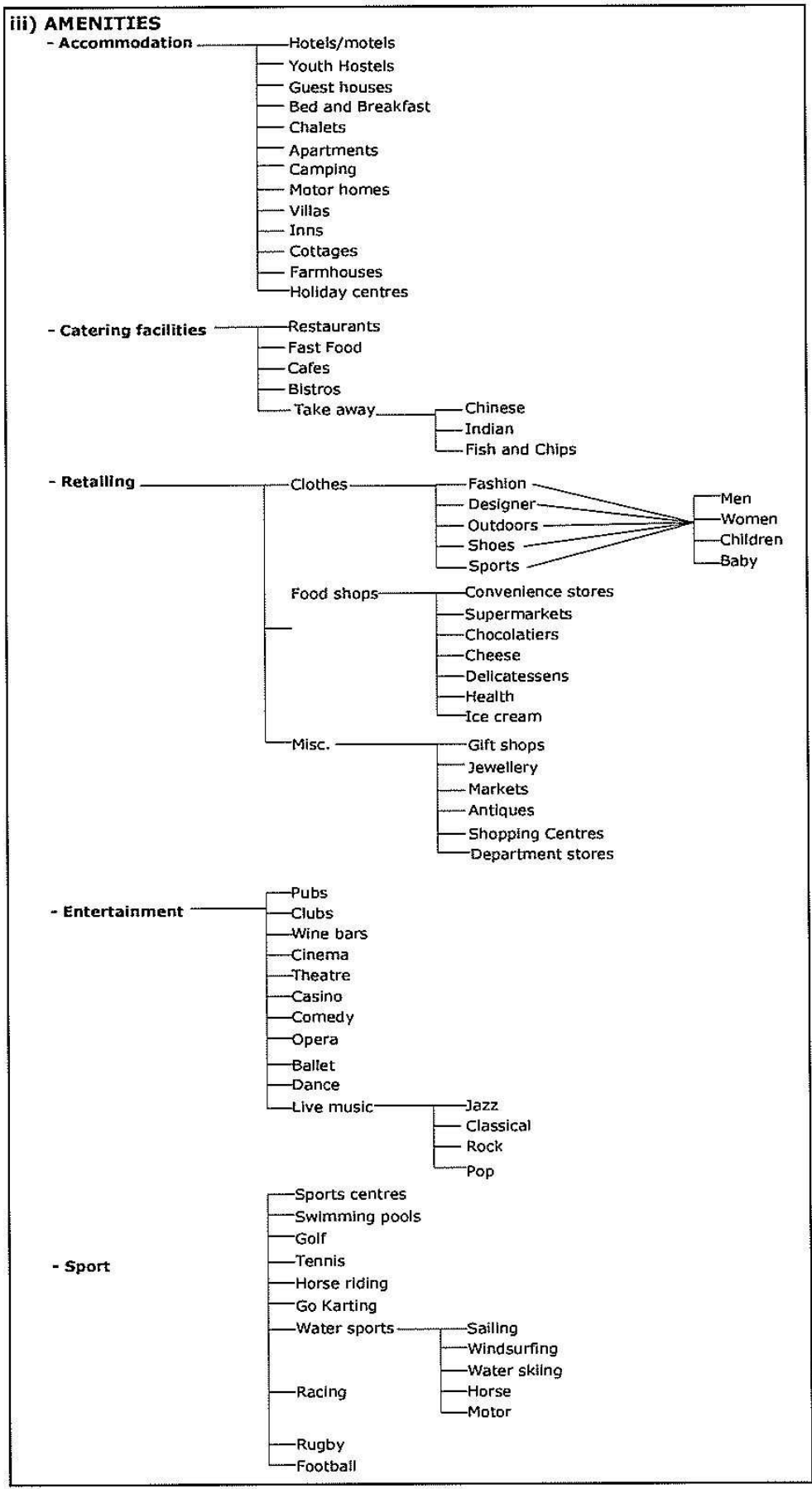

Figure 2: Sample of the cultural route tree diagram.

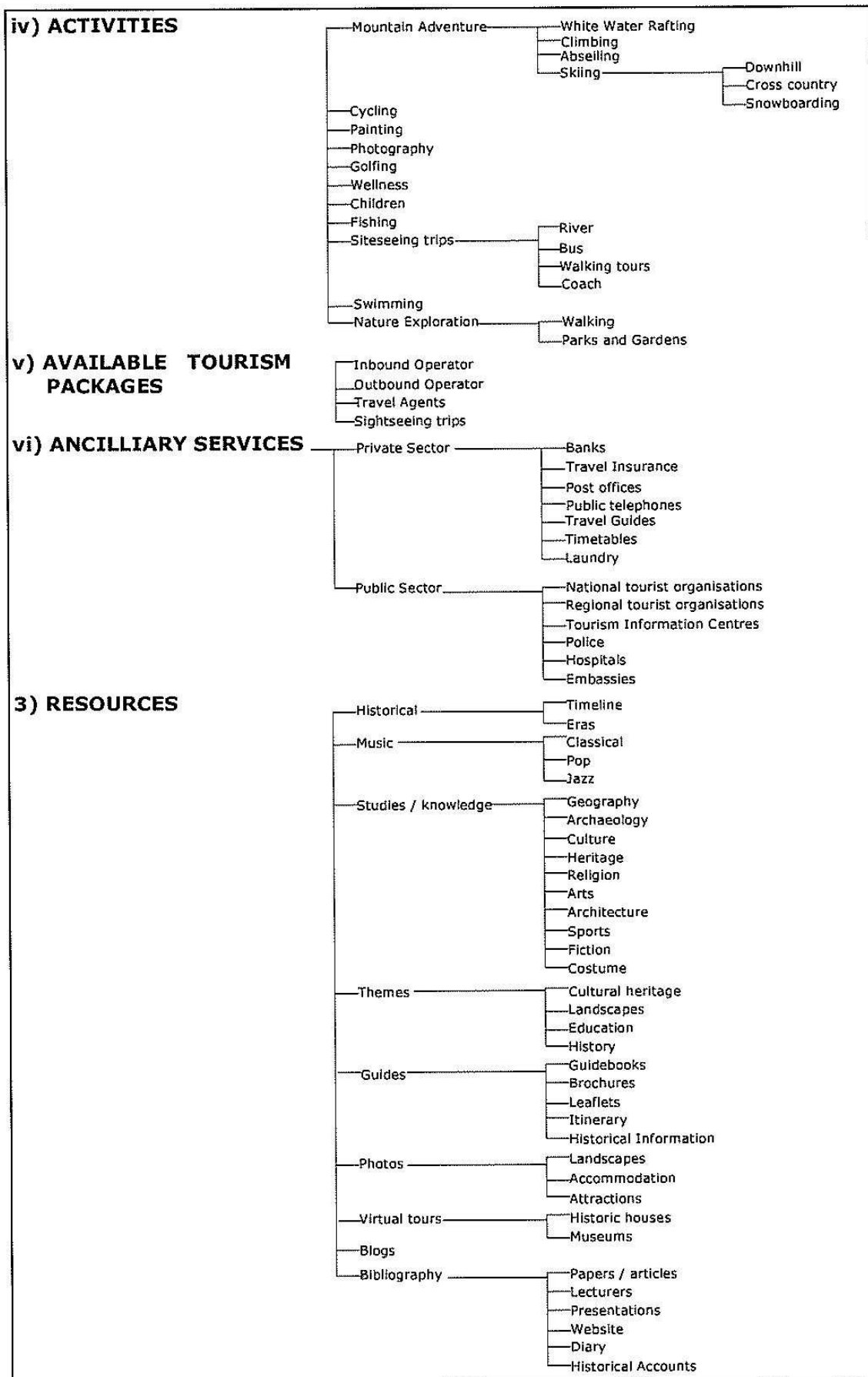

Figure 3: Sample of the cultural route tree diagram

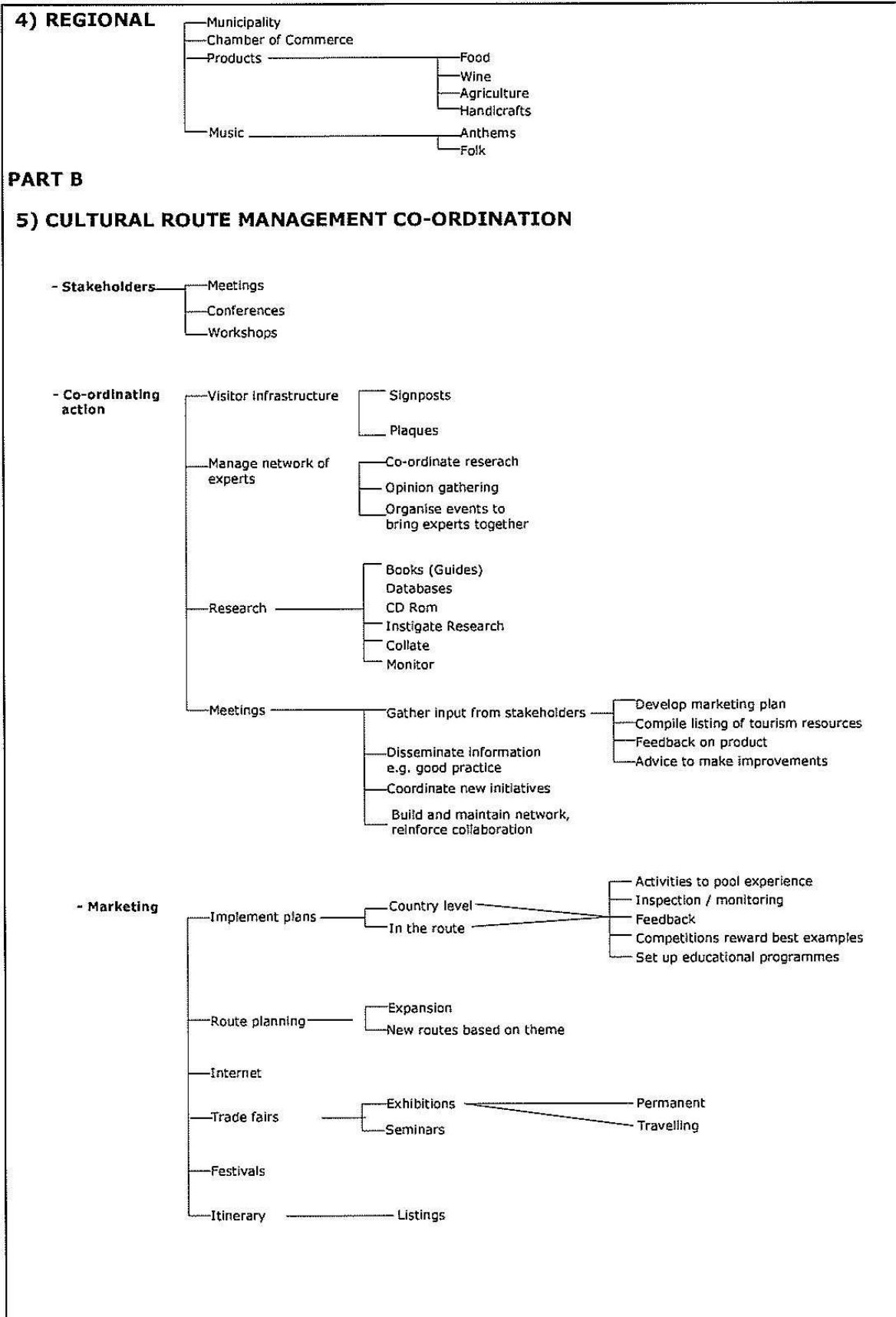

Figure 4: Sample of the cultural route tree diagram

Vedlegg 2

Pilegrimsguider for Spania

1. The Camino Francés: St-Jean-Pied-de-Port to Santiago de Compostela (2007). [2007 update](#) (for information received since publication in January 2007).
  2. The Camino Mozárabe or Vía de la Plata
    1. A: Seville to Santiago (2005). [2007 update](#)
    2. B: Granada to Mérida (2005). [2007 update](#)
    3. C: Zamora-Braganza-Santiago (2005). [2007 update](#)
  3. Finisterre: Santiago to Finisterre and Muxia
  4. Los Caminos del Norte
    - Introduction (2004)
    - A: Ruta de la Costa, 1: Irún to Villaviciosa (2007). [2007 update](#)
    - A: Ruta de la Costa, 2: Villaviciosa-Gijón-Arzúa (2007). [2007 update](#)
    - B: The Tunnel Route (2002). [2005 & 2007 update](#)
    - F: The Camino Primitivo (2006/7)
  5. The Camino Portugués (1998 + printed update). [2006 \(limited\) update](#)
  6. Madrid to Sahagún (2000 + printed update)
  7. The Camino Inglés (2000 + printed update). [2001-2006 updates](#)
- (N.B. the Camino Aragonés is covered in our guide "Arles to Puente la Reina", below)

Pilegrimsguider for veiene gjennom Frankrike

1. Paris to the Pyrenees (1998). [2003-5 combined update](#)
2. Vézelay to the Pyrenees (1994 + printed update). [Updates received 2006 onwards](#)
3. Le Puy to the Pyrenees (2006). [2006 partial update](#)
4. Arles to Puente la Reina (2003). [2005-6 partial update and New accommodation on the Piémont variant \(2007\)](#)

Pilegrimsguider for veiene gjennom Europa

2. Nürnberg to Konstanz (2003)
4. Via Gebennensis: Geneva to Le Puy-en-Velay (2005)

Engelske pilegrimsruter til Santiago

1. Droitwich to Bristol (1989 + printed update 1994)

Byguider/Områdeguides

1. Paris Pilgrim (2nd ed, 2007)
2. Leicestershire and the Pilgrimage to Santiago de Compostela (1995)
3. Warwickshire and the pilgrimage to Santiago de Compostela (2007)

NIKU publikasjonsliste/Publications

pr. 31. mars 2009

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye, NIKU Rapport og NIKU Tema. F.o.m. 2001 er samtlige utgivelser tilgjengelig på www.niku.no som pdf-filer.

Kontaktadresse/Publications can be bought from:

NIKU, Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo

Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00. Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01

E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier f.o.m. 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringebu stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad, A. og Barlindhaug, S.* 2003. 15 s. *Utsolgt, kun som pdf-fil.*
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.
- 6 Hamar Cathedral ruin. Archaeological investigations 1996-1998. *Reed, Stan.* 2005. 244 s. *Utsolgt, kun som pdf-fil.*
- 7 Samiske urgraver. Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. *Myrvoll, E.R.* 2005. 37 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 8 Lysekroner frå Nøstetangen glasverk. Dokumentasjon, vurdering av originalitet, sikring og konservering. *Bjørke, A.* 2006. 55 s.
- 9 Evaluering av digitale dokumentasjonssystemer for arkeologiske utgravninger. *Molaug, P.B., Petersén, A., Risan, T.* 2006. 19 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 10 Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. "Kulturav og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros". Arbeidspakke 1. *Andersen, S. og Brønne, J.* 2006. 89. s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 11 Ikonene i St. Georgs kapell, Neiden, Sør-Varanger kommune. Kontekst, motiver, teknikk og restaurering. *Norsted, T.* 2006. 71 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 12 Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. *Guttormsen, T. S.* 2007. 43 s. (Finnes kun som Pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 13 Konservering av Peter Reimers' altermalerier i Valle kirke, Lindesnes kommune i Vest-Agder. *Ford, T.-O. og Frøysaker T.* 2007. 30 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 14 Samiske kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Finnmark, Troms og Nordland. *Myrvoll, E.R.* 2007. 36 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 15 Kulturav som kapital. En analyse av kulturavskapitalens diversitet på Røros som et grunnlag for tenkning om verdiskaping. Delprosjekt 5 i forskerprosjektet "Verdiskaping Røros". *Guttormsen, T. S., & Fageraas, K.* 2007. 105 s + vedlegg. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 16 Konservering av kirkeskip. Bønsnes kirke, Hole kommune i Buskerud. *Smith, H.* 2007. 22 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 17 Kulturhistoriske registreringer. Porsangermoen – Halkavari skytefelt. *Barlindhaug, S., Risan, T. & Thuestad, A.E.* 2007. 127 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 18 Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 2. *Risbøl, O., Gjertsen, A.K., og Skare, K.* 2007. 33 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

- 19 Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag. *Omland, A., Berg, S.K., Mehren, A. og Eldal, J.C.* 2007. 59 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 20 Lokala röster och lokala värden. En studie av Ålgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkogångare. *Grahn, W.* 2007. 43 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 21 Alterskapet fra senmiddelalderen i Hadsel kirke – et alterskap attribuert til Lekagruppen. - Undersøkelser og behandling av alterskapet. Oppmåling av fire skap i Lekagruppen. *Olstad, T.M.* 2008. 83 s.
- 22 Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 3. *Risbøl, O., Gjertsen, A.K., og Skare, K.* 2008. 43 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 23 Maleriene i Fingalshula, Gravvik i Nærøy. *Norsted, T.* 2008. 101 s. (Finnes kun som Pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 24 Samiske helligsteder. Tradisjon – registrering – forvaltning. *Myrvoll, E.R.* 2008. 50 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 25 Krusifikset og madonnaskapet i Hedalen stavkirke. Undersøkelse 2006-2008. *Stein, M. og Andersen, E.* 2008. 82 s.
- 26 Før og etter. Overvåking av tilrettelagte kulturminner. *Myrvoll, E.R. og Thuestad, A.E.* 2009. 128 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 27 Interseksjonella konstruksjoner och kulturminnesförvaltning. *Grahn, W.* 2009. 60 s. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 28 Kulturmiljøvurdering i Hamnerdalen – Larvik. *Berg, S.K., Hvinden-Haug, L.J. og Larsen, K.C.* 2009. 66 s + vedl.
- 29 Kulturmiljøbegrepet som teoretisk/analytisk begrep og som praktisk begrep for forvaltningen? *Molaug, P.B., Sollund, M.-L. B., Sæterdal, A.* 2009. 41 sider. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 30 Visuell innvirkning på kulturminner og kulturmiljøer. En studie med utgangspunkt i vindparkutbygging på Lista. *Larsen, Kari, Jerpåsen, Gro.* 2009. 29 sider. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 31 Evaluering av "Spesielle miljøtiltak i jordbruket" (SMIL). Freda og verneverdige bygninger og andre kulturminner og -miljøer. *Sætren, A.* 2009. 72 sider. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)
- 32 Om retningslinjer for håndtering og forvaltning av skjelett- og gravfunn fra nyere tid. Rapport til Riksantikvaren. *Sellevoid, B.* 2009. 49 sider. (Finnes kun som pdf-fil på nettet. Utskrift kan bestilles hos NIKU.)

NIKU Tema

- 1 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L.* 2003. 20 s.
- 2 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlindhaug, S. og Holm-Olsen, I.M.* 2003. 22 s.
- 3 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P.* 2003. 16 s.
- 4 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S.* 2003. 22 s.
- 5 NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E.* (red.) 2003. 77 s.
- 6 Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen. *Bjørke, A.* 2003. 95 s.
- 7 På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & Skare, K.* (red.) 2003. 112 s. **Utsolgt, kun pdf-fil.**
- 8 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S.* 2005. 20 s.
- 9 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 17 s.
- 10 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 20 s.

- 11 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I.M.* 2004. 17 s.
- 12 Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. 2004. *Swensen, G., Jerpåsen, G., Skogheim, R., Saglie, I-L, Guttormsen, T.* S. 95 s.
- 13 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004. *Sollund, M.-L.* 2005. 29 s.
- 14 Fra vernesone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner. *Nordeide, S.W.* (red.) 76 s.
- 15 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 2005. *Sollund, M.-L.* 24 s.
- 16 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 2005. *Sollund, M.-L.* 26 s.
- 17 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 2005. *Holm-Olsen, I. M.* 22 s.
- 18 Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001–2005. *Egenberg I.M., Skar B. og Swensen, G.*(red.) 2006. 354 s.
- 19 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal, 2006. *Sollund, M.-L.* 2007. 19 s.
- 20 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland, 2006. *Sollund, M.-L.* 2007. 21 s.
- 21 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2007. *Sollund, M.-L.* 2008. 20 s.
- 22 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2007. *Sollund, M.-L.* 2008. 20 s.
- 23 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2007. *Thuestad, A.E.* 2008. 20 s.
- 24 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2007. *Thuestad, A.E.* 2008. 20 s.
- 25 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune, Finnmark 2006. *Holm-Olsen, I.M. og Thuestad, A.E.* 2008. 19 s.
- 26 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2008. *Sollund, M.-L. B.* 2009. 21 s.
- 27 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland 2008. *Sollund, M.-L. B.* 2009. 21 s.
- 28 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold 2008. *Sollund, M.-L. B.* 2009. 17 s.
- 29 Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2008. *Thuestad, A.* 2009. 20 s.

Annet

Kulturminner – en ressurs i tiden (Jubileumsbok – NIKU 10 år). *Paludan-Müller, C. og Gundhus, G.* (Red). 2005. 184 s.